AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
A.A.BAKIXANOV adına TARİX İNSTİTUTU

Vaqif Abışov

ŞAMAXI QƏZASINDA AZƏRBAYCAN XALQINA QARŞI SOYQIRIMI

Bakı – 2017

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur.

Layihənin rəhbəri və ön sözün müəllifi: **Yaqub Mahmudov**
Əməkdar elm xadimi,
AMEA-nın müxbir üzvü,
Dövlət Mükafatı laureatı

Vaqif Abışov. Şamaxı qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı. Bakı: "Elm", 2017. – 120 s.

ISBN 978-9952-514-17-9

Kitabda bolşeviklərin rəhbərlik etdiyi Bakı Sovetinin ermənilərdən ibarət silahlı dəstələri tərəfindən Şamaxı qəzasında türk-müsəlmanlara qarşı törədilən kütləvi qətliamlardan bəhs olunur.

1918-ci il mart-aprel aylarında erməni silahlı dəstələri Şamaxı qəzasında 8 mindən çox dinc insanı amansızcasına qətlə yetirmiş, onların əmlakını qarət etmiş və evlərini yandırmışdır.

Kitab tədqiqatçılar, müəllim və tələbələr, eyni zamanda geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub.

© AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, 2017
© "Elm" nəşriyyatı, 2017

Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
təşəbbüsü ilə yazılmışdır.

1918-ci ilin mart-iyul aylarında erməni quldur dəstələri Azərbaycanın demək olar ki, bütün ərazilərində dinc əhaliyə qarşı soyqırımı törətmişlər. Beş ay ərzində 50 mindən çox soydaşımız erməni faşizminin qurbanı olmuşdur. Bakıda, Quba qəzasında, Şamaxıda, Qusarda, İrəvanda, Naxçıvanda, Zəngəzurda, Qarabağda, Lənkəranda, demək olar ki, bütün Azərbaycan torpaqlarında bizə qarşı soyqırımı törədilmişdir.

İLHAM ƏLİYEV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

ŞAMAXI QƏZASINDA AZƏRBAYCAN XALQINA QARŞI SOYQIRIMI
(1918-ci il mart-aprel)

Vaqif Abışovun «Şamaxı qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı» kitabına

ÖN SÖZ

Rusiya imperiyasının əsarəti altında olan Azərbaycan xalqı 1918-ci ildə çox böyük və çətin tarixi hadisələrlə üzləşməli olmuşdu.

Ermənilər tarixin bu və ya digər məqamında, fürsət düşəndə, Rusiyanın, sonralar isə Sovet Rusiyasının birbaşa himayəsinə arxalanaraq, azərbaycanlıların yaşadığı qədim dədə-baba torpaqlarında məskunlaşmağa, özlərinə dövlət qurmağa çalışmış və bu zaman dinc insanlara qarşı dəhşətli və kütləvi qırğınlar, talanlar törətmişlər.

1918-ci ildə azərbaycanlıların soyqırıma məruz qalmaları, onlara məxsus əmlaklar qarət olunması və evlərinin yandırılmasının əsas səbəblərindən biri Azərbaycanda qurulan hakimiyyətlərin (Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Soveti, onun yaratmış olduğu Bakı Xalq Komissarları Soveti) azərbayanlılara yad olması, onların yeritdiyi siyasətin ermənilərin xeyrinə olması və bu siyasətin kənardan gətirilməsi və zorakılığa söykənməsidir.

Şaumyanın Bakıda qurduğu erməni-bolşevik hökuməti dövründə (1917-ci ilin noyabr – 1918-ci ilin iyul ayları) yerlərdə Sovet hakimiyyəti qurmaq adı altında

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

yürütdüyü antiazərbaycan siyasəti nəticəsində Azərbaycan xalqı kütləvi soyqırıma məruz qalmışdı.

Ermənilər 1918-ci ildə Azərbaycanın, demək olar ki, bütün bölgələrində dinc əhaliyə qarşı kütləvi qətliamlar törətmişdilər. Onların törətdikləri kütləvi qırğınlarını, zorakılıqlarını və talanlarını çoxsaylı şahid ifadələri və maddi sübutlar vasitəsilə aşkarlayıb üzə çıxaran Azərbaycan Xalq Cümhuriyyət hökumətinin qərarı ilə yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı faktiki materiallardır.

1918-ci ilin mart-aprel aylarında erməni vəhşiliyindən ən çox ziyan çəkən Azərbaycanın Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının azərbaycanlıların yaşadığı kəndləri olmuşdur.

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası tərəfindən hazırlanmış 23 qərar layihəsi və 7 cild, 952 vərəqdən ibarət təhqiqat materialları erməni silahlı dəstələri tərəfindən Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzası üzrə törətdikləri vəhşiliklər haqqında ətraflı məlumat verir.

Vaqif Ablşov 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasında Azərbaycan əhalisinə qarşı ermənilərin törətdikləri cinayətləri ifşa edən arxiv sənədlərini araşdırarkən, sənədlər arasından 1918-ci il noyabr ayının 22-də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sədri Ə.Xasməmmədovun Azərbaycan Cümhuriyyəti Ədliyyə Nazirinə Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının Azərbaycan kəndlərinin talan edilməsi və müsəlman əhalisi üzərində ermənilərin zorakılılqları haqqında

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

məruzəsi (ARPİİSSA, f.277, siy.2, iş 16, v. 9-14) həmin komissiyanın üzvü A.Novatskinin bu məsələ haqqında komissiya sədrinə məruzəsi (ARDA, f.1061, siy.1, iş 108, v.8-10) və bu işdə günahkar olan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi haqqında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının 1919-cu il 12 iyul tarixli qərarı (ARDA, f.1061, siy.1, iş 105, v.1) və s. materalları üzə çıxartmışdır. Bu sənədlər ermənilərin törətdikləri cinayətləri sübut edən ən mühüm sənədlərdir.

Stepan Lalayevin cinayətlərini araşdıran Təhqiqat Komissiyasının topladığı faktik materiallar subut edir ki, Lalayev azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımın icraçılarındandır. Onun Şamaxıda törətdiyi dəhşətli qırğınlara rəhbərlik etməsi şahid ifadələrində də öz əksini tapmışdır. Şahidlərin dediyinə görə Stepan Lalayev özünün cinayətkar silahdaşları Samson Aspirov və Saatzazbekovla birlikdə böyük bir erməni əsgər dəstəsinin başında Şamaxıya gəlmişdi. Onun quldur dəstəsi burada qadın, uşaq və qocaların da gizləndiyi məscidə od vurub yandırmış, çıxıb qaçmaq istəyənləri isə güllələmişlər.

Ermənilər on üç məhlə məscidini və məşhur müqəddəs Ocaq – Cümə məscidini yandırmışdı. Bu məscid müsəlmanlara həm qibləgah kimi, həm də qədim abidə kimi əziz idi. Şamaxıda böyük hörmət sahibi olan Axund Cəfərquluya amansız işgəncələr verilmişdi. Ermənilər axunda pənah gətirmiş saysız-hesabsız qadın və uşağı da öldürmüşdülər.

St. Şaumyanın yaxın silahdaşı, 1918-ci mart Bakı

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMIYASI
TARİX İNSTİTUTU

qırğınlarında fəal iştirak etmiş Stepan Lalayevin erməni silahlı dəstələri Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının 58 kəndində 8027 nəfər azərbaycanlını qətlə yetirmiş, onlardan 4190 nəfəri kişi, 2560 nəfəri qadın və 1277 nəfəri uşaq olmuşdur. Maddi zərər o dövrün qiymətləri ilə 339,5 milyon manat təşkil etmişdi.

Lalayevin Şamaxıda dinc insanlara qarşı törətdiyi qətliamlar o qədər dəhşətli olmuşdur ki, hətta Bakı Soveti bu faciəni araşdırmak üçün Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratmışdır. Bolşevik Kojemyakonun rəhbərlik etdiyi Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının arşdırmasından sonra Lalayev həbs edilmişdi. Lakin Şaumyanın göstərişindən sonra o, həbsdən azad edilmiş və 3-4 gündən sonra bolşeviklərin fövqəladə təhqiqat komissiyası ləğv edimişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratmış olduğu Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının, Bakı Sovetin FTK-nın, həmin dövrdə bolşevik drujinaçıları olmuş ayrı-ayrı şəxslərin xatirələrindən və başqa bu kimi sənədlərdən məlumdur ki, Şaumyan göstərişi ilə Lalayev və Tatevos Əmirovun başçılıq etdiyi erməni silahlı dəstələri Şamaxıya göndərilmiş və həmin dəstələr tərəfindən burada Azərbaycan əhalisi amansızcasına qətlə yetirilmiş, onlara məxsus əmlaklar qarət olunmuş və evlər yandırılmışdı.

Həmin illərdə bolşevik drujinaçısı olmuş Boçarov xatirəsində Lalayevin cinayətləri ilə bağlı yazırdı ki, Lalayev bizim təcrübəsizliyimizdən istifadə edərək öz ətrafına soyğunçu, quldur dəstəsi yığaraq əhalinin mal-qaralarını əllərindən almış, qadınları zorlamışdılar.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

Lalayev yolda Muğanlı kəndindən olan bir qadını iki qızı ilə birgə güllələmişdi.

1919-cu il aprel ayının 3-də Azərbaycan Cümhuriyyəti Daxili İşlər Nazirliyi Şamaxı qəza rəisinin FTK-ya həmin qəzanın 3 polis sahəsi üzrə (Qəbristan, Mədrəsə və Kaşun) üzrə ermənilər tərəfindən dağıdılmış kəndlərin siyahısı göndərilmişdir. Həmin siyahıya Qəbristan polis sahəsi üzrə 19, Mədrəsə polis sahəsi üzrə 41 və Kaşun polis sahəsi üzrə 26 kəndin (cəmi 86 kəndin) adı daxil edilmişdir.

Ermənilər təkcə dinc əhalini qətlə yetirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda şəhərin ən abad, varlı və tanınmış müsəlmanlarına məxsus evlərə od vurub yandırmışdılar. Ermənilərin qarət edib yandırdıqları evlər arasında Həsənovların, Babayevlərin, Məhərrəmovların, Veysovların, Böyük bəy Hüseynovun, Hacı Vahab Ələkbərovun Abbas Səhhətin, M.Ə.Sabirin, S.M.Qənizadənin və başqalarının mülkləri də var idi.

S.Lalayev və Tatevos Əmirovun quldur dəstələri bu evləri, mülkləri yandırmaqla Azərbaycan elminə, maarifinə, ədəbiyyatına, incəsənətinə, tarixinə ağır zərbə vurmuşdu. Onlar yandırdıqları evlərdə elə sənədlər, elə kitablar, elə əlyazmaları məhv etmişdilər ki, onları nə tapmaq, nə bərpa etmək, nə də yenidən yaratmaq mümkün deyildi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sorğusuna cavab olaraq, Bakıdakı müttəfiklərin ingilis qoşunları tərəfindən La-

layev həbs olunmuş və 1919-cu il noyabrın sonunda Gəncə həbsxanasında ölmüşdür.

Sovet tarix elmi ermənilərin bolşevik-sovet bayrağı altında Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi dəhşətli qırğınları bilərəkdən ört-basdır etmiş və hadisələrə sinfi mövqedən yanaşamaqla problemin tarixşünaslığı uzun müddət Sovet ideologiyasına xidmət göstərmişdir.

Lakin Azərbaycan xalqı 18 oktyabr 1991-ci il tarixdə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra problemin obyektiv tədqiqi üçün şərait yaranmışdı.

Xüsusilə, Heydər Əliyevin "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında" Fərmanı (26 mart 1998-ci il) ermənilərin cinayətkar əməllərinin beynəlxalq təşkilatlara və dünya ictimaiyyətinə çatdırlmasında müstəsna rolu olmuşdu. Fərmanda deyilir: "Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi surətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir. Bu hadisələrin yalnız birinə - 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət vermək cəhdi göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir".

Soyqırımlarla bağlı aparılan araşdırmalar çox amansız qırğınlara, didərgin və qaçqın yaşamağa məruz qoyu-

lan bir xalqın acı taleyi, böyük faciəsi haqqında dəqiq və tam təsəvvür yaradan, ideoloji ləkələrdən təmizləməyə, bəzi tarixi hadisələrə aşkarlıq gətirməyə imkan verən çox faydalı bir işdir.

Belə araşdırmalar azərbaycanlılara qarşı törədilmiş (heç olmasa son iki yüz ildə) fiziki və mənəvi soyqırımının, qədim yer-yurd adlarının qərəzli dəyişdirilməsinin, ölkəmizə dəymiş maddi və mənəvi ziyanın, tarixi həqiqətlərin təhrif olunması faktlarının faciəsini görməyə qadir hər kəsə, bütün ictimai fikrə, dünyanın böyük və kiçik dövlətlərinə, millət və xalqlarına çatdıran ən əlverişli və mötəbər əyani vasitələr ola bilər.

Bu əsər ilk mənbələrə və arxiv sənədlərinə əsaslanaraq yazılmış çox ciddi bir tədqiqat əseridir. Əsər müxtəlif dillərə tərcümə olunaraq beynəlxalq təşkilatlara və dünya ictimaiyyətinə çatdırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının müxtəlif arxivlərində elmi axtarışlar aparmış V. Abışovun "Şamaxı qəzasında Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı (1918-ci il mart-aprel)" kitabı ermənilərin cinayətkar əməllərinin üzə çıxarılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə müəllifə uğurlar arzulayır və ondan daha yeni-yeni əsərlər gözləyirik.

Yaqub Mahmudov
Əməkdar elm xadimi,
AMEA-nın müxbir üzvü,
Dövlət Mükafatı laureatı

GİRİŞ

Rusiya imperiyasında baş verən 1917-ci il fevral burjua çevrilişinin nəticəsi olaraq dünyada yeni bir tarixi mərhələ başlayır. Rusiya imperiyasının istər mərkəzi şəhərlərdə, istərsə də uçqarlarda baş vermiş çaxnaşmaların nə kimi fəsadlar – müsbət, yoxsa mənfi – törədəcəyi bəlli olmasada çox böyük siyasi fəallıq hiss olunmaqdaydı. Müharibənin gətirdiyi aclıq və səfalətlər, eləcədə çarizmin uzun illər böyu yürütdüyü ayrı-seçkilik siyasətindən cana doymuş millətlər azad olmaq arzusu ilə mübarizəyə başladılar.

1917-ci ildə Rusiya imperiyasında siyasi hakimiyyətin bir neçə dəfə dəyişməsi Azərbaycanda da təlatümlərə gətirib çıxartmışdır. Bu təlatümlər içərisində ən çox əziyyət çəkən Azərbayan xalqı olmuşdur.

1917-1918-ci illərdə azərbaycanlıların soyqırıma məruz qalmaları, onlara məxsus əmlakların qarət olunması, evlərinin yandırılmasının əsas səbəblərindən biri Azərbaycanda qurulan hakimiyyətlərin (bolşeviklərin başçılıq etdiyi Bakı Soveti, onun yaratmış olduğu Bakı Xalq Komissarları Soveti və Sentrokaspi hökuməti nəzərdə tutulur) azərbayanlılara yad olması, onların yeritdiyi siyasətin kənardan gətirilməsi və zorakılığa söykənməsidir. Bolşeviklər müstəqil dövlət qurmaq fikirində deyildilər, onlar Azərbaycana Sovet Rusiyasının tərkib hissəsi kimi baxırdılar. Sovet hökuməti keçmiş Rusiya imperiyasının ərazisini bərpa etmək fikirində idi.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

İkinci bir amil isə, qurulan hakimiyyətin tərkibində azərbaycanlıların olmamasıdır. Bunu bir çox sovet tarixçisi də etiraf etmişdir. Azərbaycanda qurulan bolşevik sovet hakimiyyəti dövründə (1917-ci ilin noyabr – 1918-ci ilin iyul ayları) yerlərdə Sovet hakimiyyəti qurmaq adı altında yürütdüyü antiazərbaycan siyasəti nəticəsində azərbaycan xalqının dərin nifrətini qazanmışdır.

Türkiyə, daha sonra Azərbaycan ərazisində türk-müsəlmanların kütləvi surətdə qətlə yetirilməsi və onların doğma torpaqlarından qovulmaları erməni siyasi mübarizəsinin ana xəttini təşkil etmişdir. Onların bu cinayətkar əməllərinə maddi, siyasi və hərbi dəstək verən Rusiya dövləti olmuşdur.

Bolşeviklər insanları öz ideyalarına inandırma prinsiplərinə deyil, özünü doğrultmayan gücə önəm verir, xalqları siniflərə bölərək, onların arasında barışmaz düşmənçilik yaradırdılar. Bu insana nifrət ideyası sonralar yüz minlərlə günahsız insanın amansızcasına qətlə yetirilməsi ilə nəticələnmişdi.

Bolşeviklər millətlərə demokratik dəyərlər bəxş etmək əvəzinə, onlar arasında sinifi mübarizəni təbliğ edir, silahlı toqquşma və qardaş qanının axıdılması siyasətini yeridirdilər.

Bolşeviklər hər cür demokratik şüarlarla pərdələnsələr də, Azərbaycan xalqının milli maraqlarına cavab vermirdilər. Bu hərəkatın rəhbərliyində ifrat bolşeviklərin və ermənilərin çoxluq yaratması isə Azərbaycan xalqının milli mənafeyinə qarşı daha kəskin mövqe tutmasına

zəmin yaradırdı. Ermənilər tərəfindən istiqamətləndirilən bolşevizm Azərbaycan xalqına sonsuz qırğınlar və faciələr gətirmişdi.

Ermənilər tarixin bu və ya digər məqamlarında, fürsət düşəndə, Qərbin böyük dövlətləri (İngiltərə, Fransa) və Rusiyanın, sonralar isə SSRİ-nin birbaşa himayəsinə arxalanaraq, azərbaycanlıların yaşadığı qədim dədə-baba torpaqlarında məskunlaşmağa, özlərinə dövlət qurmağa çalışmış və bu zaman dinc insanlara qarşı dəhşətli və kütləvi qırğınlar, talanlar törətmişlər.

Əgər Azərbaycan ərazisində törədilən qırğınların əsas təşkilatçıları və icraçıları ermənilər idisə, onun siyasi və hərbi himayədarı Rusiya olmuşdur. Tarixi sənədlər isə bu faktları dəfələrlə sübut etmiş və bu gün də sübut etməkdədir.

Sovet tarix elmi ermənilərin bolşevik-sovet bayrağı altında Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi dəhşətli qırğınları bilərəkdən ört-basdır etmiş və hadisələrə sinfi mövqedən yanaşamaqla problemin tarixşünaslığı uzun müddət Sovet ideologiyasına xidmət göstərmişdir.

Sovet tarixşünaslığında St.Şaumyanın rəhbərlik etdiyi erməni-rus bolşevik hökumətinin hərbi qüvvələri tərəfindən Bakı, Şamaxı, Quba, Səlyan, Göyçay, Lənkəran və Azərbaycanın başqa bölgələrində sovet hakimiyyəti qurmaq adı altında türk-müsəlmanlara qarşı törətdikləri dəhşətli qırğınların üstündən sükutla keçmişlər.

Ermənilərin 1918-ci ildə Azərbaycanın, demək olar ki, bütün bölgələrində türk-müsəman əhalisinə qarşı

törətdikləri kütləvi qırğınları, zorakılıqları və talanlarını çoxsaylı şahid ifadələri və maddi sübutlar vasitəsilə aşkarlayıb üzə çıxaran Azərbaycan Xalq Cümhuriyyət hökumətinin qərarı ilə yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı faktiki materiallardır.

Movzunun mənbə bazasını, əsasən, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən yaradılmış, 1918-ci ilin avqustundan 1920-ci ilin aprelinədək fəaliyyət göstərmiş Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının Bakı və Azərbaycanın başqa şəhər və kəndlərində erməni silahlı dəstələrinin dinc azərbaycanlılara qarşı törədikləri kütləvi qırğınları xalqımıza və o cümlədən, dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün topladığı 36 cild və 3500 vərəqdən ibarət sənədlər təşkil edir.

Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzası üzrə ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər haqqında qəbul edilmiş 23 qərar layihəsi və 7 cild, 952 vərəqdən ibarət təhqiqat işlərində toplanılmış materiallar ermənilərin burada törətdikləri vəhşilikləri haqqında ətraflı məlumat verir (1, v.106-107).

Ə.Xasməmmədovun 1919-cu il iyunun 4-də Ədliyyə nazirinə yazdığı məktubunda müsəlmanlara qarşı törədilmiş cinayətlərin iştirakçılarını məsuliyyətə cəlb etmək məqsədilə tədqiqat materialları əsasında qərar layihələrinin hazırlanması işinə başlanıldığı qeyd olunur - du. Komissiya üzvləri cəmi 128 qərar layihəsi hazırlamışdır. Onlardan Bakı şəhəri üzrə bir (1), Cavad qəzası üzrə dörd (4), Göyçay qəzası üzrə on səkkiz (18) və s. qərar layihələri hazırlanmışdır (2).

Həmin sənədlər hazırda Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivi (bundan sonra – ARDA), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivinin (Bundan sonra – ARPİİSSA) müxtəlif fondlarında (ARDA, f. 100, 1061; ARPİİSSA, f. 456, 268, 276, 277 və s.) saxlanılır.

ŞAMAXI QƏZASINDA ERMƏNİ CİNAYƏTLƏRİ

Hələ Şamaxı faciəsindən bir müddət əvvəl qəzada yaşayan ermənilərin vəzifə və vəziyyətləri, demək olar ki, yaxşı idi. Belə ki, Şamaxıda olan bir çox aparıcı idarələrdə vəzifələr ermənilərə həvalə olunmuşdu. Qavril Qaroğlanov Şamaxı qəza rəisinin köməkçis, Arşak Gülbəndov Şamaxı poçt-teleqraf kontorunun rəisi, Mıkırtıçyan rəisin müavini, Saturyan və Qriqoryan Şamaxı Qəza İcraiyyə Komitəsinin üzvü, Ağamyan (əslən Qarabağ ermənisi) təlimatçı, Suren Mıkırtıçyan (Bakı ermənisi) qəza rəisinin köməkçisi, Petrosyan Qırmızı küçədə yerləşən ən böyük baqqaliyyə mağazasının sahibi, Arakelyan-cühud məhəlləsində çaxır mağazasının sahibi, Tarasyan, Artunyan, Axel Mirzoyan məhkəmədə icraçılar, Samvel Arşak, Martrel Şabanov, Uşakyan dövlət məktəblərində direktor, direktor köməkçiləri və müəllimi idilər (3, s.81).

Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin erməni silahlı dəstələri Bakıda törətdikləri kütləvi qətliamları Azərbaycanın başqa bölgələrdə də həyata keçirmişdilər. Bolşeviklər yerlərdə sovet hakimiyyəti qurmaq adı altında erməni silahlı dəstələrini dinc insanların üzərinə göndərmişdi.

Bakıda azərbaycanlıların soyqırımı hələ başa çatmamış, ermənilər bu qanlı qırğınları qəzalarda da həyata keçirməyə başlamışdılar. Bununla əlaqədar olaraq N.Nərimanov yazırdı: «Lakin belə bir dəhşətli hadisədən

sonra, onun qəzalar üzrə həyata keçirilməsini davam etdirmək nəyə lazım idi. Bax, suala 1918-ci ildə Bakıdakı Sovet hakimiyyəti cavab verməlidir» (4, s.3).

Ermənilərin 1918-ci ilin mart və aprel aylarında Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının azərbaycanlı kəndlərində törətdikləri cinayətləri ifşa edən arxiv sənədləri ARDA və ARPİİSSA-da qorunub saxlanılır. Bu sənədlər arasında 1918-ci il noyabr ayının 22-də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sədri Ə.Xasməmmədovun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ədliyyə Nazirinə Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzasının azərbaycanlı kəndlərinin talan edilməsi və müsəlman əhalisi üzərində ermənilərin zorakılılqları haqqında məruzəsi (5, v.15-18)*, həmin komissiyanın üzvü A.Novatskinin bu məsələ haqqında komissiya sədrinə məruzəsi (6, v.8-10) və bu işdə günahkar olan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi haqqında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının 1919-cu il 12 iyul tarixli qərarı (7, v.1) və s. vardır.

1919-cu il aprel ayının 3-də Azərbaycan Cümhuriyyəti Daxili İşlər Nazirliyi Şamaxı qəza rəisinin FTK-ya həmin qəzanın 3 polis sahəsi üzrə (Qəbristan, Mədrəsə və Kaşun) üzrə ermənilər tərəfindən dağıdılmış kəndlərin siyahısı göndərilmişdir. Həmin siyahıya Qəbristan polis sahəsi üzrə 19, Mədrəsə polis sahəsi üzrə 41 və Kaşun polis sahəsi üzrə 26 kəndin (cəmi 86 kəndin) adı daxil edilmişdir (8, v.1-3).

Şamaxı şəhəri və Şamaxı qəzası üzrə ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər haqqında qəbul edilmiş 23 qərar layihəsi və 7 cild, 925 vərəqdən ibarət təhqiqat işlərində

toplanılmış materiallar ermənilərin burada törətdikləri vəhşilikləri haqqında ətraflı məlumat verir.

Yelizavetpol Müsəlman Milli Şurasının sədri Xasməmmədov martın 28-də Seymin və Cənubi Qafqaz hökumətinin sədrinə göndərdiyi teleqramında yazırdı ki, martın 18-də bolşeviklər tərəfindən Bakıdan 2000 yaxşı silahlanmış top və pulemyota malik olan əsgər dəstəsi Şamaxı qəzası istiqamətində yola salınmışdı. Dəstə yol boyu 15-dən çox müsəlman kəndini məhv edərək, Şamaxı şəhərini darmadağın etmişdi. Minlərlə müsəlman, o cümlədən qadın və uşaqlar qılıncdan keçirilmişdi. Faciəni təsvir etmək olmur. Təhqir və zorakılıqlar həddini aşmış - dı. Təcili hökumətin köməyi lazımdı (9)* . Lakin nə Seym, nə də ki, Cənubi Qafqaz hökuməti Xasməmmədovun bu həyacan dolu teleqramına cavab verməmişdir.

Şaumyan 1918-ci ilin aprelin 13-də Sovet Rusiyası Xalq Komissarlar Sovetinə göndərdiyi məktubda Şamaxıya artilleriya və pulemyotları olan «yeni dəstələr» göndərdiyini etiraf etmişdir.

Şamaxı əhalisi ermənilərin, eləcədə onlara kömək edən molokanların, dinc əhali üzərinə qəfl hücum edəcəklərini gözləmirdilər. Çünki onlar uzun illər boyu hə - mişə dinc yaşamışdılar. Hətta, 1905 - 1906-cı illər qırğınları zamanı Şamaxıda ciddi qarşıdurma qeydə alınmamışdı. Lakin St.Şaumyanın fitvası ilə Bakı Sovetinin erməni silahlı dəstələri, Şamaxıda Sovet hakimiyyəti qurmaq adı altında, Bakıda törədikləri dəhşətli qırğından sonra ikinci qırğını Şamaxı qəzasında törətmişdilər.

1919-cu il martın 30-da Bakıda nəşr olunan «Azərbaycan» qəzetində (rus dilində) Şamaxı hadisəsi ilə bağlı «Şamaxının son günləri» başlığı altında yazı çap olunmuşdu (10). Həmin yazıda ermənilərin Şamaxıda törətdikləri qırğınların səbəbləri və bu qırğının törətdiyi faciələr əks olunmuşdu. Qəzet yazırdı ki, «cəbhədən qayıdan erməni əsgərləri özləri ilə bir, hətta iki silah gətirirdilər və bu silahları da sonradan öz həmyerlilərinə paylayırdılar. Qəzetin məlumatına görə 1918-ci ilin yanvarından buraya Bakıdan emissarlar gələrək ermənilər arasında müsəlmanların əleyhinə geniş əks-təbliğat aparmağa başlamışdılar. Onlar yalnız ermənilər arasında deyil, eyni zamanda molokan və yəhudilər arasında da təbliğat aparmışdılar ki, güya müsəlmanlar sizi qıracaqlar. Halbuki, uzun illər boyu bir yerdə yaşayan molokan və yəhudilərlə bir dəfə də olsun yerli azərbaycan əhalisi arasında qarşıdurma yaranmamışdı. Belə bir ağır vaxtda, Şamaxını tərk edən rus əsgərləri də öz hərbi hissələri və silahlarını ermənilərə təhvil verib gedirdilər. Bunun müqabilində Şamaxıda azərbaycanlıların nə hərbi hissəsi, nə də silahlı dəstəsi var idi. Hətta, yerli ziyalılar, xüsusən müsəlman dindarları hər hansı qarşıdurmanın baş verməməsi üçün bütün qüvvələrini sərf etmişdilər. Lakin St.Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti erməni hərbi hissələrini Şamaxıya göndərərək yerli türk-müsəlman əhaliyə qarşı dəhşətli qırğınlar törətmişdilər.

Aprelin ortalarında bölgəyə (Şamaxı qəzasına – V.A.) erməni kontigenti daxil oldu. Onlar indi kommu-

nanın (Bakı Xalq Kommusarları Soveti nəzərdə tutulur – A.V.) rəsmi direktivini yerinə yetirirdi. Şamaxının əhalisi (təxminən 30.000 nəfər) vəhşicəsinə öldürülmüş, yaxud qovulmuşdur» (11, s.136).

Şəhər sakinləri erməni və malakanların şəhəri mühasirəyə aldıqlarını görüb, gecə imkan tapan, ayaqyalın, başıaçıq şəhərdən qaçır, didərgin düşürdülər.

«Şamaxı faciəsini Stepan Lalayev (Lalayan), Gavriyil Karaoğlanov, Gülbandov, Mixail Arzumanov, Karapet Karamanov, Şuşintsa Ağamalova, Sedrak Vlasov, Samuel Daliyev, Petrosyants, İvanovlar (oğul və babası) və Şamaxının yerli erməni əhalisi tərəfindən törədilmişdi» (12).

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının erməni silahlı dəstələrinin Şamaxıda törətdikləri qırğınlarla bağlı topladığı materiallarla tanış olduqda, erməni vəhşiliklərinin bir daha şahidi oluruq*.

Komissiyanın üzvü A.F.Novatski öz məruzəsində «Şamaxı şəhərinin darmadağın edilməsi və həmin şəhərin müsəlman əhalisinə qarşı ermənilərin və onlarla birgə molokanların törətdikləri vəhşiliklər haqqında geniş məlumat vermişdi» (13, v.5-8).

Şamaxıya hücum edən erməni quldur dəstələrinin başında Stepan Lalayev (Lalayan) dururdu*. Bu həmən Lalayevdir ki, Bakıda 1918-ci il mart qırğınında minlərlə dinc azərbaycanlının amansızcasına qətlə yetirilməsinə rəhbərlik etmişdir.

1918-ci ilin mart-aprel günlərində Lalayan, Bakı və Şamaxıda, eləcədə Petrovskidə erməni silahlı dəstələrinə

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

rəhbərlik etmiş, şəxsən dinc insanları amansızcasına qətlə yetirmiş, onları doğramışdı. Daha sonra o, öldürdüyü insanların meyidlərini təhqir etmişdir. Şaumyanın partizan dəstəsi erməni Lalayanin rəhbərliyi altında Bakıda, Şamaxıda, Göyçayda, Ağdaşda və başqa yerlərdə də vəhşicəsinə qırğınlar törətmişlər.

Həmin hadisələrin şahidlərindən biri – Ağa Kərim Şərifov FTK-ya verdiyi izahatında «...Qalaya (İçərişəhər nəzərdə tutulur – A.V.) hücum edən erməni əsgərləri içərinsində Stepan Lalayevi, Məlikovu, Ayvazovu və başqalarını gördüyünü»... qeyd etmişdir*.

Təhqiqat Komissiyası tərəfindən Bakıda dindirilən şahidlərin ifadələrindən göstərilir ki, Lalayev bu ilin martın 19-da, birinci günü Nikolayevski küçəsində erməni əsgərlərinin hücumuna rəhbərlik etmişdir. Onun əsgərləri evlərə soxulmuş və silahsız, dinc müsəlmanları öldürmüşdülər (14, v.3-7).

Başqa bir şahidin ifadəsində isə, həmin Lalayev erməni silahlı dəstəsi ilə yoldaşları Tatevos Əmirov, Sergey Məlikov və Arustam Tarcumanovla birlikdə Aşağı Təzəpir küçəsindəki Şıx Balayevin evini qarət edilməsinə əmr verməsi göstərilmişdi (15)*.

Stepan Lalayevin cinayətlərini araşdıran Təhqiqat Komissiyasının topladığı faktik materiallar subut edir ki, «Lalayev azərbaycanlılara qarşı törədiyi soyqırımın icraçılarındandır. Onun Şamaxıda törətdiyi dəhşətli qırğınlara rəhbərlik etməsi şahid ifadələrində də öz əksini tapmışdır. Şahidlərin dediyinə görə Stepan Lalayev

özünün cinayətkar silahdaşları Samson Aspirov və Saatzazbekovla birlikdə böyük bir erməni əsgər dəstəsinin başında Şamaxıya gəlmişdi. Onun quldur dəstəsi burada qadın, uşaq və qocaların da gizləndiyi məscidə od vurub yandırmış, çıxıb qaçmaq istəyənləri isə güllələmişlər»(16). Lalayevin göstərişi ilə «On üç məhlə məscidi və məşhur müqəddəs Ocaq – Cümə məscidi yandırılmışdı. Bu məscid müsəlmanlara həm qibləgah kimi, həm də qədim abidə kimi əziz idi. Şamaxıda böyük hörmət sahibi olan Axund Cəfərquluya amansız işgəncələr verilmişdi. Ermənilər axunda pənah gətirmiş saysız-hesabsız qadın və uşağı da öldürmüşdülər»(17).

Şamaxı hadisələri ilə bağlı «Azərbaycan» qəzetində gedən bir yazıda qeyd olunmuşdu ki, «S.Lalayevin Şamaxı müsəlmanlarına tutduğu divan bizim bu müharibə dövründə üzləşdiyimiz bütün dəhşətləri geridə qoyur»(18).

Başqa bir şahid ifadəsində qeyd olunur ki, «Şamaxının 40 minlik əhalisinin müəyyən hissəsi vəhşicəsinə öldürülmüşdü; bütün binalar yandırılmışdı. Bu faciə 1918-ci ilin martında Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Sovetinin erməni ordusunun «qabaqcıl» dəstələri tərəfindən törədilmişdir. Onlar türkiyə ermənilərinin qisasını almaq adı altında Azərbaycan türklərini məhv etmək məqsədində idilər.

Şamaxıda gecə qaça bilməyənlərin hamısı öldürülmüş, qaçıb canını qurtaranların böyük bir hissəsi isə aclıqdan və soyuqdan ölmüşdülər. Nə dünya müharibəsində, nə də ondan sonra, heç bir əhali şamaxılıların başına gətir-

ilən bu cür müsibətlər görməmişdir. Bu faciə özlərini müsəlmanların dostu kimi göstərən bolşeviklərin bayrağı altında ermənilər tərəfindən törədilmişdi» (19, v.522).

M.Ə.Rəsulzadə qeyd edirdi ki, «əski Şirvanşahların bu qədim paytaxtı bir həmlədə atəşə verilib məşhur tarixi cameyə varıncaya qədər yaxıldı. Yalnız erməni məhləsi salamat buraxıldı. Şamaxının düçar olduğu təcavüzə Lənkəran, Səlyan, Quba, Nəvahi və Kürdəmir kimi qəza, şəhər və qəsəbələri dəxi məruz qaldı. Bu təcavüzlər əsnasında yaxılan xanimanların, qıyılan ərz və namusların, kəsilən qarı qocaların, yəğmaya gedən mal və məvaşinin təsviri qeyri-qabili-təsəvvür bir faciə təşkil edir» (20, s.37).

Ermənilər tərəfindən öldürülənlər içərisində Şamaxıda tanınmış adamlar və ictimai xadimlər də olmuşdu. Məsələn, şəhər başçısı Teymur Xudaverdov, birinci Dövlət Dumasının keçmiş üzvü Məmməd Tağı Əliyev və bir çox başqalarını (o cümlədən, Hacıbaba Abbasov, Əşrəf Hacıyev, Hacı Əbdül Xəlil Əhmədov, Hacı Əbdül Hüseyn Zeynalov üç qardaşı ilə, Hacı İsrafil Məmmədov, Mir İbrahim Seyidov, Hacı İbrahim Salamov, Ağa Əhmədov Əhmədov, Hacı Əbdül-Qasım Qasımov, Əyyübağa Veysov, Zeynəb xanım Veysova, Əliabbas bəy İbrahimbəyov, Ələkbər Qədirbəyov, Əbdürəhim ağa Ağalarov, Məhiyyəddin Əfəndizadə, Zəkəriyyə Əfəndi Mehdi Xəlil oğlu, Ziyəddin Abdullayev, Hacı Molla Həsən Zeynalov və onun arvadı, Mahmud Hacıağa oğlu, onun arvadı və oğlu (27 nəfər – V.A.) və bir çox başqaları da var idi) qeyd etmək olar (21, v.18).

Ermənilər təkcə qətlə yetirməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda şəhərin ən abad, varlı və tanınmış müsəlmanlarına məxsus evlərə od vurub yandırmışdılar. Ermənilərin qarət edib yandırdıqları evlər arasında Həsənovların, Babayevlərin, Məhərrəmovların, Veysovların, Böyük bəy Hüseynovun, Hacı Vahab Ələkbərovun və başqalarının mülkləri də var idi. Ermənilər və molokanlar yandırılmış evlərdən çıxıb qaçan kişi, qadın və uşaqları güllələmişdilər.

Abbas Səhhətin, M.Ə.Sabirin, S.M.Qənizadənin, C.Cəbrayılbəylinin, Müslüm bəyin, Hacı Qulamın, Məmmədtağı Əlizadənin, tacir Nurunun, Vahab bəyin, Murad Əfəndinin, Məşədi Əsədin (şair, müəllim Gövhər xanımın atası), Həqqi Veyisovun, Həbib bəy Mahmudbəyovun, Hacı Məmməd Əfəndinin, Nəcməddin Şirindilbəylinin və başqalarının evləri yandırılmış, dağıdılmışdı. Bu evləri, mülkləri yandırmaqla erməni daşnakları Azərbaycan elminə, maarifinə, ədəbiyyatına, incəsənətinə, tarixinə ağır zərbə vurmuşdu. Belə ki, o evlərdə elə sənədlər, elə kitablar, elə əlyazmaları məhv edilmişdir ki, onları nə tapmaq, nə bərpa etmək, nə də yenidən yaratmaq mümkün deyildi (22).

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının Şamaxı qəzasının ayrı-ayrı kəndləri üzrə apardığı təhqiqatların – şahid ifadələri, zərərçəkənləri dindirmə protokolları, rəsmi idarələrin əhalinin sayı və əmlaklarının dəyəri haqqında məlumatlar, ölən və yaralananların siyahısı və s. əsasında 53 kənd üzrə tərtib edilmiş yekun aktlarında

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

ayrı-ayrı kəndlər üzrə ölənlərin (o cümlədən kişi, qadın, uşaq) sayı və hər bir kəndə dəymiş ümumi zərərin miqdarı göstərilmişdir. Bu kəndlərin bir neçəsində ölənlərin sayı və dəymiş zərərin ümumi məbləği aşağıdakı kimidir: Nəvahi kəndində cəmi 995 nəfər azərbaycanlı öldürülmüşdü, onlardan da 555 nəfəri kişi, 260 nəfəri qadın və 140 nəfəri uşaq idi. Kəndə dəymiş ümumi maddi zərər 60 milyon manat olmuşdur. Yəhyalı kəndində 922 nəfər öldürülmüşdür ki, onlardan da 360 nəfəri kişi, 412 nəfəri qadın və 150 nəfəri uşaq idi. Kəndə dəymiş ümumi maddi zərər 22 milyon manat olmuşdur. Bağırlı kəndində 370 nəfər öldürülmüşdür ki, onlardan da 80 nəfəri kişi, 150 nəfəri qadın, 140 nəfəri uşaq olmuşdur. Kəndə dəyən ümumi zərər 12,5 milyon manat olmuşdur və s. Qalan bütün kəndlər üçün tərtib edilmiş aktlarda da rəqəmlər yuxarıda göstərilən qayda üzrə aparılmışdır. Bütün aktlar Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvləri tərəfindən imzalanmış və möhürlə təsdiq edilmişdir (23, v.1-3).

Azərbaycan hökumətinin yanında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının məlumatına görə (3-16 aprel 1919) 1918-ci ilin mart-aprelində ermənilərin Şamaxı qəzasının müsəlman kəndlərinə hücum zamanı öldürülmüş insanların siyahısı (bu məlumatlar fond 1061, siy. 1, iş 6 və 85-dən götürülüb):

v. 4. 1. kənd. Cagirli	kişi-40,	qadın-20,	uşaq-15,	yaralanmış-4
v. 14. 2. k.Ərəb-Qədim	200	100	78	yox
v. 18. 3. k. Camçamlı ?	15	5	6	yox
v. 27. 4. k. Murtı	4	yox	yox	yox
v. 31. 5. k. Talış-məlik:	11	4	1	yox
v. 36. 6. k. Miri-kənd	8	9	2	yox
v. 41. 7. k. Şərədil	10	5	5	yox
v. 22. 8. k. Quşi	192	115	25	yox
v. 45. 9. k. Şıx-məzid	10	5	3	yox
v. 49.10. k. Yuxarı-Çağan	1	yox	yox	yox
v. 55.11. k. Ağabəyli	7	3	4	yox
v. 56. 12. k. Qaravəlli	40	50	30	yox
v. 60. 13. k. Borbor-	15	10	5	yox
v. 64. 14. k. Təris-Çəpərli	10	15	10	yox
v. 71. 15. k. Kürdəmir	25	yox	yox	yox
v. 75. 16. k. Qonağkənd	25	5	4	2
v. 80. 17. k. Ovduculı ?	5	10	12	yox
v. 81. 18. k. Bağırlı	80	150	140	yox
v. 82. 19. k. Tağalı ?	360	412	150	1
v. 89. 20. k. Hacıman	40	60	30	2
v. 90. 21. k. Dilman	300	235	50	2
v. 93. 22. k. Kəlvə	250	150	100	yox
v. 97. 23. k. Xotman	60	40	20	7
v. 101. 24. k. Suraxanı	11	3	6	yox
v. 99. 25. k. Həsi-dərə ?	46	20	16	yox
v. 104. 26. k. Tərcan	300	40	20	yox
v. 106. 27. k. Talış nuri ?	20	5	yox	-
v. 108. 28. k. Sərdəhar	8	12	8	yox
v. 110. 29. k. Zərhava	40	4	5	yox

v. 112. 30. k. Xankəndi	12	2	yox	-
v. 114. 31. k. Təbiyə	12	3	2	yox
v. 116. 32. k. Məhəhi ?	6	1	1	yox
v. 118. 33. k. Təhləbən?	7	2	7	yox
v. 123. 34. k. Kürdivən	10	5	7	yox
v. 121. 35. k. Kələrərəc	1	yox	-	-
v. 126. 36. k. Bizlən	50	30	20	yox
v. 128. k. Müci	150	55	25	yox
v. 129. 38. k. Qıratan	30	26	21	yox
v. 131. 39. k. Pir-Qara-Çuxa	4	3	5	yox
v. 133. 40. k. Sulut	38	2	4	yox
v. 136. 41. k. Zeyvə	30	20	32	yox
v. 138. 42. k. Nuran	30	50	37	yox
v. 140. 43. k. Nuğdı	40	7	10	yox
v. 2. 44. k. Kaşad	50	40	27	3
v. 34. 45. k. Sundu	cəmi 250			
v. 67 46. k. Şixlar	4	-	-	-
v. 74 47. k. Beklə	(16 ölü)			
v. 102. 48. k. Axsu	200 - 300 uşaq və qadın			
v. 106. 49. k. Qəməli	9 - 10 uşaq və qadın			
v. 112. 50. k. Məlik-Çoban	10	18	16	-
v. 119. 51. k. Çuxanlı	(cəmi 52 ölü)			
v. 122. 52. k. Qurbançı	cəmi 93 ölü)			
v. 133. 53. k. Tatar-Mərəzəli	cəmi 300 ölü)			
v. 139. 54. k. Nabur	cəmi 60 ölü)			
v. 147. 55. k. Qaracuzlu	8			
v. 157. 56. k. Arab-Şahverdi	22			
v. 150. 57. k. Çaylı-Vahidbəyli	5			
v. 161. 58. k. Şıxzahirli	yox			

Ermənilər 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Şamaxıya hücum zamanı 58 kənddə təxminən 7 min nəfər öldürmüş, onlardan 1653 qadın və 965 uşaq idi (24, v.4).

Hətta, St.Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Soveti ermənilərin Şamaxıda törətdiyi qırğınları dolayısı ilə etiraf etməyə məcbur olmuşdular.

1918-ci il apreli 22-də Bakı fəhlə, əsgər və matros deputatları Soveti İcraiyyə Komitəsinin iclasında Şamaxı qəzasında vəziyyət haqqında qətnamə qəbul olunmuşdu. Həmin qətnamədə Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasına (Bakı Sovet tərəfindən yaradılan bolşevik komissiyası nəzərdə tutulur – A.V.) təklif olunur ki, baş vermiş hadisələri yoxlasın və müqəssirlər aşkara çıxarılsın (25).

Bolşevik Kojemyakonun rəhbərlik etdiyi fövqəladə təhqiqat komissiyasının arşdırmasından sonra Lalayev həbs olunur. Lakin Şaumyanın göstərişindən sonra o, həbsdən azad olur. 3-4 gündən sonra isə fövqəladə təhqiqat komissiyası ləğv edilir (26, v.75-78).

Ayrı-ayrı partiya və sovet dövlət xadimlərinin, eləcədə 1917-1918-ci illərin siyasi proseslərində iştirak etmiş şəxslərin xatirələrində də (xatirə yazanların müəyyən hissəsi erməni və ruslardı – A.V.) Bakı Sovetinin erməni silahlı dəstələri tərəfindən Bakida və Azərbaycanın başqa bölgələrində türk-müsəlmanlara qarşı törətdikləri kütləvi qətliamlar bir daha öz təsdiqini tapmışdır. Yuxarıda göstərilən xatirələrdə, eyni zamanda Lalayevin Şamaxıda törətdiyi cinayət əməllərindən də bəhs olunur.

N.Əsriyans xatirəsində (onun xatirəsi 1922-ci il mayın 20-də yazıb) Lalayevin Şamaxıda törətdiyi qırğınlardan bəhs edərkən, S.Lalayevin qaçqınların (erməni

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

qaçqınlarından bəhs olunur – A.V.) köməyi ilə şəhəri (Şamaxı şəhərini – A.V.) yandırdığını qeyd etmişdi (27). Daha sonra Əsriyans yazırdı: «Onu (yəni Lalayanı – A.V.) güllələməyə məhkum etmişdilər. Lakin o, əsgərlərin xahişi ilə xilas edilmişdi» (28).

Əsriyans burada Lalayevin günahını yüngülləşdirməyə çalışmışdı. Halbuki, tarixi sənədlərdən – AXC-nin yaratmış olduğu FTK sənədlərindən, həmin dövrdə bolşevik drujinaçıları olmuş ayrı-ayrı şəxslərin xatirələrindən və başqa bu kimi sənədlərdən məlumdur ki, Lalayev və Tatevos Əmirovun başçılığı ilə erməni silahlı dəstlərini Şamaxıya göndərən Şaumyan olmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sorğusuna uyğun olaraq, Bakıdakı müttəfiklərin ingilis qoşunları tərəfindən Lalayan yenidən həbs olunmuşdur. 1919-cu il noyabrın sonunda Lalayev Gəncə həbsxanasında ölmüşdür.

Bolşevik Boçarov «Şamaxı faciəsi» adlı xatirəsində* Şamaxıda Lalayanin daşnak quldur dəstəsinin törətdikləri dəhşətli qırğınlar və qarətlərdən bəhs etmişdir. Onun xatirəsində əhalinin qətlə yetirilməsi, onların əmlakının qarət olunması, evlərin və meyidlərin yandırılması qeyd olunmuşdu.

Boçarov xatirəsində yazırdı ki, «... bizim təcrübəsizliyimizdən istifadə edərək, Lalayev öz ətrafına soyğunçu, quldur dəstəsi yığaraq yaşayış məntəqələrinə basqın etmiş, yerli əhalini qorxudmuş (7 mindən çox insanın qətlə yetirilməsi qorxudmaq imiş – A.V.), onların mal-qaralarını əllərindən almış, qadınları zorlamışdılar. Lalayev yolda Muğanlı kəndindən olan bir qadını iki qızı ilə birgə güllələmişdi» (29, v.84-85).

Bolşevik Hacıyev öz xatirəsində «Şaumyanın və Caparidzenin tapşırığı ilə Şamaxıda sovet hakimiyyətini təşkil etmək üçün Məşədibəylə (Hacıyev Məşədi Əzizbəyovu bu cür çağırırdı – A.V.) Şamaxıya getmələrindən, burada daşnaklar tərəfindən onları öldürməyə cəhd göstərmələrindən, Aram Mirzəbekyanın «Məşədi bəy köhnə bolşevikdir» deməsi də erməniləri sakitləşdirmədiyindən, türkdür, deməli öldürməliyik demələrindən, lakin Aram Mirzəbekyan tərəfindən xilas olmalarından bəhs etmişdir. Hacıyev yazırdı ki, Mədrəsəyə gələndə burada insanlara əzab verildiyinin, qadınlar zorlandıqlarının, ermənilərin hamısı sərxoş olmalarının və dəhşətli özbaşınalıqlar törədiklərinin şahidi olduq. Daha sonra Hacıyev «bir aydan sonra Şamaxıdan Bakıya qayıdan Məşədi bəy vəziyyətlə bağlı Baksovetə məruzə etdiyini, xüsusi səlahiyyətlər verilmiş Sərdarovla Stalinqrada getmələrini, Stalinqradda Stalinlə görüşdüyünü, Şaumyanın məktubunu ona verməsini» qeyd etmişdir. O yazırdı ki, Stalin mart hadisələrinin çox uğursuz olduğundan Bakıda uzun müddət qala bilməyəcəyimizi bildirmiş, Siz düzgün yanaşmadınız, bir milli qrupu digərinə qarşı qoydunuz demişdir (30, s.366-371).

Beləliklə, çoxsaylı arxiv sənədləri və elmi-tədqiqat əsərləri sübut edir ki, erməniləri silahlandıran, onları dinc türk-müsəlman əhalisinin üzərinə göndərən St.Şaumyan olmuşdur. Məhz bunun nəticəsi olaraq, 1918-ci ilin martında Şaumyanın tapşırıqlarını həyata keçirən erməni silahlı dəstələri Şamaxıda yeddi mindən çox türk-müsəlmanı qətlə yetirmiş, onlara məxsus əmlaklar qarət olunmuş və ictimai binalar yandırılmışdı.

NƏTİCƏ

1918-ci ilin mart-iyul aylarında Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı törədilən qırğınların əsas təşkilatçısı St.Şaumyanın başçılıq etdiyi Bakı Soveti və onun ermənilərdən ibarət hərbi hissələri olmuşdur.

St.Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik – sovet hökumətinin xalqımızın başına gətirdiyi dəhşətli faciələri yazmaqla bitməz. Əslində St.Şaumyan gələcəkdə qurulacaq erməni dövləti üçün əraziləri azərbaycanlılardan təmizlənməsi işlərini həyata keçirməyə başlamışdı. Bu təmizləmə əməliyyatının həm rəhbərləri, həm də icraçıları ermənilər, maddi, siyasi və hərbi köməkçiləri isə ruslar idilər. Onların baş planı, Erməni dövləti üçün ərazilər hazırlamaq və sonra həmin boşalmış yerlərə erməniləri köçürmək idi. Bunun üçün onlar azərbaycanlıları kütləvi surətdə qırmalı, sağ qalanları isə öz doğma dədə-baba torpaqlarından qovmalı idilər. Ermənilər zaman-zaman bu siyasəti həyata keçirməklə türksüz Ermənistan dövləti qurmuşdur.

Beləliklə, 1918-ci ilin müxtəlif aylarında baş verən siyasi hadisələri araşdırarkən əldə olunan faktiki materiallar sübut etmişdir ki, ermənilərin Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı törətdikləri soyqırımı siyasəti məqsədli şəkildə olmuşdur.

Çox təəssüflər olsun ki, 1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Paris sülh konfransında Böyük dövlətlər tərəfindən de-fakto tanınması ilə

əlaqədar olaraq, Cümhuriyyət Parlamenti tərəfindən həmin il fevralın 9-da qəbul etdiyi qanunla millətlərarası düşmənçilik zəminində törədilmiş cinayətlərə xitam verdiyi bildirilmiş və bu işlərin istintaqının dayandırıldığı elan olunmuşdu. Lakin sonradan, ermənilərin xalqımıza qarşı cinayətkar fəaliyyəti davam etdiyindən, bu iş 1920-ci il aprelin 27-dək davam etdirilmişdir. Yalnız Sovet ordusu Azərbaycanı işğal etdikdən və Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bu iş tamamilə dayandırılmışdı.

Ermənilər dünya dövlətlərini, xüsusən xristian dünyasını özlərinin yalan üzərində qurulmuş planlarına inandıra bilmiş və bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsini ələ keçirərək orada yaşayan minlərlə azərbaycanlını qətlə yetirmiş və sağ qalanlarını deportasıya etmiş, onların əmlakını qarət etmiş, həmin yerlərin tarixi abidələrini məhv etmişdi.

Bu gün də, Qərb dövlətləri və Rusiyanın köməyi ilə, həmin siyasət Azərbaycana və onun xalqına qarşı davam etdirilməkdədir.

Azərbaycan xalqı bu tarixi dərslərdən nəticə çıxartmalı, dostunu – düşmənini tanımalı və zaman – zaman əlindən alınmış, parçalanmış torpağının müdafiəsini gücləndirməli, şərait yetişən kimi işğal olunmuş ərazilərini azad etməlidir.

İstifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyatlar

1. ARDA – f. 100, siy.2, iş 791, v.106 – 107.

2.Yenə orada.

3. V. Arzumanlı. N.Mustafa. Tarixin qara səhifələri. Bakı, 1998.

4.Nərimanov N. Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair.Bakı:Azərnəşr,1992,77 s.

5.ARPIISSA, f.277, siy.2, iş 16, v.15-18.

*Доклад

Председателя Чрезвычайной Следственной Комиссии Министру Юстиции ... Армяне перенесли свою деятельность из Баку и в уезды Бакинской Губернии, где творили такие же насилия, какие совершали в Баку. Один из руководителей армянским двияеением хвастал в Баку перед своими знакомыми, что в Шемахе изнасиловал 10 мусульманских девушек, которых потом пристрелил из своего револьвера. В заключении нельзя не упомянуть о следующем слу - чае, имевшем, по словам одной из допрошенных в Баку свидетельниц, место в Ленкорани: Незадолго до взятия Баку турецкими войсками в Ленкорань приехал отряд армян в 2.000 человек; последние с первого же дня начали бесчинствовать и глумиться над му - сульманским населением. Заходили в мусульманские харчевни, пили, ели там и уходили, не давая денег, покупали у мусульман хлеб и не платили за него,

заставляли мусульман рыть окопы для защиты от турок. Дошло даже до того, что армянские солдаты во время Шахсея стали препятствовать мусульманам совершать свои духовные требы. Когда мусульмане все же собрались в мечетях для совершения требуемых религиозных обрядов, армяне ворвались туда, ограбили их и пытались поджечь их, этому воспрепятствовали грузины, которым удалось отстоять мечети; при этом дошло даже до перестрелки. Развалины наиболее выдающихся мусульманских зданий города Баку сфотографированы; сфотографированы также и некоторые жертвы насилия, собранные во двор одной из мечетей города Баку. Расследование о насилиях над мусульманским населением продолжается и о результатах его будет донесено дополнительно. Председатель Чрезвычайной Следственной Комиссии: А.Хасмамедов (подпись). Ноября 22 дня, 1918 года, гор. Баку

АДУДПАР ф. 277, оп. 2, д. 16, лл. 15-18 об.

6.ARDA, f.1061, siy.1, iş 108, v.8-10.

7.ARDA, f.1061, siy.1, iş 105, v.1.

8.ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, vv.1-3.

9.Газ. «Известия Кавк. Краев. Центра Сов. Рабоч., Солд. и крест. Деп. и Тифл. Совета рабоч. и солд. Деп». № 72, 1918.

*Председатель Елисаветпольского мусульманского национального совета Хасмамедов 28 марта телеграфирует председателю сейма и председателю

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

Закавказского правительства: 18 марта большевиками выслан из Баку отряд в составе 2000 хорошо вооруженных солдат при артиллерии и пулеметах по направлению Шемахинского уезда. Отряд по пути уничтожил более 15 мусульманских селений, разгромил гор. Шемаху. Тысячи мусульман, в том числе женщин и детей вырезано. Бедствия не поддаются описанию. Издевательства и насилия перешли всякие границы. Необходима немедленная правительственная помощь.

Из газ. «Известия Кавк. Краев, центра Сов. раб. солд. И крестьянских депутатов и Тифлис. Сов. рабоч. И солд. Депутатов № 72. От 30 марта 1918 г., стр. 3, кол. 3.

10.Газ. «Азербайджан», № 67, 1919.

11. Баберовски И. Враг есть везде. Стализм на Кавказе. Москва, РОССПЭН, 2010, 855 с.

12.Azerbaycan Belgelerinde Ermeni sorusu (1918-1920). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşnvleti Genel Müdürlüğü, 2001, 682 s. , s. 4.

13.ARDA, f. 1061, siy. 1, iş 99, v.5-8.

Stepan Lalayan (1892-1919) daşnak və millətçi Balabəy Lalayevin oğlu idi. Onun atası Bakıda 1905-ci ildə erməni-azərbaycanlı toqquşmasının fəal iştirakçısı və təşkilatçılarından biri olmuş, elə həmin hadisələrdə də öldürülmüşdü. Lalayan «Daşnaksütyun» və Erməni Milli Şurasının üzvi olmuşdur. 1918-ci ilin sonunda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratdığı Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sorğusuna uyğun olaraq, Bakıdakı müttəfiklərin ingilis qoşunları tərəfindən Lalayan yenidən

həbs olunmuşdur. 1919-cu il noyabrın sonunda Lalayan Gəncə həbsxanasında ölmüşdür.

*Во время наступления на Крепость армянских солдат я находился вначале в окопах на Думской площади, а затем на Крепостной лестнице возле здания мусульманского благотворительного общества и редакции газеты «Каспий». Среди наступавших на нас со всех сторон армян я видел вооруженных ружьями Степана Лалаева, младшего Меликова, имени которого я не знаю, молодого Айвазова и других лиц. АДУДПАР, ф.277, оп.2, д 13, л. 32-33.

14.ARDA, f. 1061, siy. 1, iş 6, v.3-7.

15.Yenə orada.

*дело Судебного следователя по особо важным делам Комаровского. По обвинению Степана Лалаева по 13 1453 ст.1525-1606 ст. уг.о наказ. Начато 20 февраля, 1919 года.

Господтну Командующему Союзными войсками в гор. Баку Сообщаю Вашему Первосходительству о деятельности Степана Лалаева следующие данные, имеющиеся в деле Чрезвычайной Следственной Комиссии.

Из показаний допрошенных в Баку свидетелей установлено, что названный Лалаев в понедельник 19 марта сего года руководил нападением армянских солдат по Нокалаевской улице, причем солдаты его отряда врывались в дома и убили невооруженных, мирных мусульман.

Показаниями другой группы свидетелей установлено, что тот же Лалаев со своими товарищами Татевосом Амировым, Сергей Меликовым и Арустамом Тарджумановым явился во главе небольшого вооруженного отряда армян в дом Шиха Балаева на Нижнее-Тазапирской улице и приказал своими солдатами разграбить квартиру Балаева, что и было исполнено. АРГА, ф.1061, оп.1, д. 99, л. 3, 5-7.

16. Yenə orada.

17. Quliyev D.P. Tarix şahiddir ki. 1918-1920-ci illərin hadisələri bu günün gözü ilə: faktlar və şərhlər // Həyat, Bakı, 1992, 22 may, №100.

18. Газ. «Азербайджан», № 19, 1918.

19. Azərbaycan Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi. ARPİİSSA, f.1, siy. 85, iş 462, v.522.

20. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan Cümhuriyyəti. Bakı: Elm, 1990, 113 s.

21. ARPIISSA, f.277, siy.2, iş 16, v.18.

22. Seyfəddin Qəniyev. Şamaxı soyqırımı – təkzibolunmaz faktlar. ›

23. ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.1-3.

24. ARDA, f. 1061, siy. 1, iş 105, v.4.

25. Газ. «Бакинский рабочий», № 74, 1918.

26. ARPİİSSA, f. 276, siy.2, iş 20. v. 75-78.

27. Yenə orada.

28. Азербайджан газ., 1918, № 37.

Onun xatirəsi Söv.İKP MK yanında MELSİ-nin Azərbaycan filialı partarxivinin müdriyyəti M.A.Zaysev tərəfindən imzalanmışdır.

29.ARPİİSSA, f. 276, siy. 2, iş 20, v. 84-85.

30.Azərbaycan xalqına qarşı 1918-ci il Mart soyqırımı. Sənədlər toplusu (üç clddə). III cild. Xatirələr. Bakı, Çaşıoqlu, 2010, 447 s.

Bakı quberniyasının Şamaxı qəzasının Navahi kəndinə baxış protokolu.

1919-cu ilin fevralın 13-cü günü biz, Azərbaycan Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvləri Mixaylov və Klassovski aşağıda imza atan şahidlərin: Nəvahi kənd kəndxudası və kəndin ev təsərrüfatçılarının iştirakı ilə Nəvahi kəndinə baxış keçirdik ki, kəndin ermənilərin hucumundan dağılma dərəcəsini və xarakterini aydınlaşdıraq. Belə məlum oldu ki, Navahi kəndi tərkibi bütünlükdə müsəlmanlardan ibarət olmaqla, eyni adlı dəmir yol stansiyasınından 3 verstlik məsafədə, çöldə yerləşir. Kənd 2000 ev təsərrüfatından ibarətdir, onu da qeyd etmək lazımdır ki, mülk evləri bir neçə şöbədən ibarət olmaq şərtilə dəmir yol xəttinin hər iki tərəfinə birbirindən dördə bir və ikidə bir verst ara məsafəsiylə səpələnmişdir. Kəndin tikililəri çiy kərpicdən hörülüb, alçaq damları isə torpaqla örtülmüşdür. Kəndin ... yanğından tam yanmış evlərin mənzərəsi açılır. Yanğından və dağıntılardan heç bir malikanə salamat çıxa bilməyib, bir neçə yeni tikilmişlər istisna olmaq şərtilə, bütün qalan 2000 yaxın evin hamısı yanmışdır və hal hazıradək yanan divarların xarabalıqlarını xatırladır. Kəndin nisbətən varlı adamlarının evləri bərpa edilir və bunlarda dağıntılardan sağ çıxa bilən bir neçə ailə yaşayır.

Kəndin nüfuzlu tikintiləri digərlərinə nisbətən daha güclü yanğına məruz qalıblar, ələxsüs məscid, 12 otaqdan ibarət olan böyük məktəb binası, kənd idarəsi, ... evlə birlikdə, dəyirmanlar, daş binövrə ilə qaldırılan bütün əsas tikililər. Kənddə 80 yaxın dükan, mağaza, mallarla dolu anbarlar yanmışdır. İki mərtəbəli evlərdən başqa bir sıra başqa təsərrüfat tikililəri olan ən böyük malikanələr yanıb. Hacı Şirəli Hacı Mürsəl oğlunun, Hacı Mövsümə-Meşaçli Yəhya oğlu, Hacı Səftərə Əsgərova, Hacı Kəlbalı Hüseyn Əli oğlu, Mahmud Xeydər oğlu, Məşədi Səməd bəy Ələsgərbəyov, Kərbalayi Rustəm Səməd oğlu, Hacı Ağa Mirzə Kərbalyi Abbas oğlu, Məşədi Səfər Əli Hacı Pirim oğlu, Fərəculla bəy Mirzə-Baxış Pənah xan Əli oğlunun böyük malikənələri yandı.Malikanələrdə olan meyvə bağları da həmçinin odun üçün doğranılıb və yandırılıb. Böyük evlərdən və tikililərdən 300-ü yanıb, ümumi yanan tikililərin sayı isə ümumiyətlə ..... 2000-nə qədərdir. 30 yaxın ot tayası, samanı və otu presləyən maşın...Yuxarıda sadalanan rəqəmlərdən savayı... belə qənaətə gəlmək olar ki, Navahi kəndi çox boyük və varlı idi, indiki haldasa onu tamamilə uçurdulmuş xaraba - zarlıq kimi qəbul etmək lazımdır. Tərtib edilən izahat iştirak edən şəxslərin imzası ilə təsdiq edilərək protokol kimi qismində hazırlanmışdır (İşlə bağlı əlavəyə «Qətllər haqqında 21 akt və xüsusi adamların 2 ərizəsi əlavə edilmişdir». (ll.-24-27). Bundan sonra aktların birini əlavə edirik).Şahidlər (imzalar)

Kənd kəndxudası (imza)

Komissiya üzvləri (iki imza) ARDA, F.1061, siy.1, iş 87, vv. 19-20.

***

Müttəfiq orduların baş komandanı əlahəzrət Tomsona şamaxılıların vəkil etdiyi Bakı şəhərində yaşayan Hacı Sal-Zamanov, Hacı Mir İsmayıl və Meşəli Abdul Hüseyn Nadirovdan

XAHİŞNAMƏ

Bizə belə bir xəbərin sorağı çatıb ki, indiki zamanda axtarış polisi tərəfindən həbs edilən Stepan Lalayev Sizin sərəncamınızdadır. Əlahəzrət, Allah xatirinə, ədalət və insan sevgisi naminə biz sizə müti bir xahişlə müraciət edirik. Bu, vicdanını zərrəsinə qədər itirmiş qanicən insanın, biz şamaxılılara qarşı törətdikləri vəhşiliklərə görə hərbi məhkəməyə verəsiniz. Mart ayında o özünün quldur dəstəsi ilə Şamaxıya gəldi, öz yolunda bütün kəndləri yerlə-yeksan elədi, sakinlərin isə demək olar ki, hamısını qılıncdan keçirdi. Onun şəhərdə törətdiklərini yazmaq qeyri-mymkündür. Şəhərin bütün kişi əhalisini kəsibdoğradılar, oğlan uşaqlarına belə rəhm etmədilər, qadınları qolu bağlı kişilərin və hətta uşaqlarının gözü qarşısında zorladılar. Şəhər kökünədək dağıdılmışdı, sonra isə - yandırıldı, heç bir məscid salamat qalmadı, beş min evdən yalnız Real məktəbin binası sağ qaldı. Şəhər indiki məqamda bir məzarıstana çevrilib. Bütün bu bədbəxtliklərdə yalnız S. Lalayev günahkardır, ona görə ki, bütün vəhşiliklər onun əmri ilə törədilirdi və ağla gətirmək mümkündürmü ki, belə bir insan cəzadan yaxa qurtara bilsin? Bütün yazılanları təsdiq etmək üçün, Əlahəzrət, biz Sizdən Şamaxıya tabeçiliyinizdə olanlardan birini ezam etməyinizi xahiş edirik. 29 noyabr 1918-ci il. Bakı şəhəri (imzalar). ARDA, f.1061, siy.1, iş 99, v.12.

***

AKT

1919-cü il aprelin 9-cu günündə mən, 66 evdən ibarət Qaravəllər kəndinin kəndxudası, kəndin seçilmiş hörmətli ağsaqqaları ilə birlikdə bu aktı ondan ötəri tərtib edirik ki, 1918-ci ilin mart ayında ermənilərin kəndimizə basqını zamanı kəndimizin sakinləri aşağıdakılarından əziyyət çəkiblər:

1. Öldürülənlər: kişi -40, qadın - 50, uşaqlar - 30
2. Yaralananlar: yoxdur
3. Bütün itkilər (yandırılan, dağıdılan evlər, qovulub aparılan mal-qara, aparılan əmlak və başqa şeylər) 6.060.000 rubl məbləğində. Kəndin kəndxudası: Həsən Salam oğlu imza ağsaqqalları: 2 imza. ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.56.

***

AKT

1919-cü il aprelin 9-cu günü. Mən, 159 evdən ibarət Qonaqkənd kəndinin kəndxudası, kəndin seçilmiş hörmətli ağsaqqaları ilə aşağıdakılardan ibarət bu aktı tərtib edirik:

1.Öldürülənlər: kişi -25, qadın - 5, uşaqlar - 4
2.Yaralananlar: kişilərdən – 2.
3. Ümumi itkilər 8.300.000 rubl.

Kənd kəndxudası: ərəbcə imza
Kənd mollası: Məşədi Tapdıq Səməd oğlu
Ağsaqqallar: 12 imza. ARDA, f.1061, siy.1. iş 85, v.75

***

AKT

1919-cü il aprelin 8-ci günü. Mən, 600 evdən ibarət Kuşi kəndinin kəndxudası, kəndin seçilmiş hörmətli ağsaqqaları ilə aşağıdakılardan ibarət bu aktı ondan ötəri tərtib edirik ki, 1918-ci ilin mart ayında ermənilər kəndimizə hücum edərkən bizim kəndimizin sakinləri aşağıdakı ziyanlara məruz qaldılar:

1.Öldürülənlər: kişi -192, qadın - 115, uşaqlar - 25

2.Yaralananlar: - yoxdur

3.Ümumi itkilərin məbləği - 11.475.000 rubl.

Kənd kəndxudası: S.P. Muradlı

Kənd mollası: (ərəbcə imza)

Ağsaqqallar: 3 imza. ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.22.

***

AKT

1919-cu il aprelin 10-cu günü. Mən, 90 evdən ibarət Ağabəyli kəndinin kəndxudası, kəndin seçilmiş hörmətli ağsaqqaları ilə aşağıdakılardan ibarət bu aktı ondan ötəri tərtib edirik ki, hücum zamanı biz aşağıdakı ziyanlara məruz qaldıq:

1.Öldürülənlər: kişi -7, qadın - 3, uşaqlar - 4

2.Yaralananlar: - yoxdur

3.Ümumi itkilərin (yandırılıb və dağıdılıb, və həmçinin qaçırdılan mal qara və talan edilən əmlak) məbləği - 732. 000 rubl.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMIYASI
TARİX İNSTİTUTU

Kənd kəndxudası: ərəb hərfləri ilə imza

Kənd mollası: ərəb hərfləri ilə imza: Ağsaqqallar.
ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.55

***

AKT

1919-cu il aprelin 5-ci günü Mən, Kəşad kəndinin kəndxudası, 168 ev sayında kəndin seçilmiş möhtərəm sakinləri ilə birlikdə bu aktı tərtib edirik:

Kəndimizə 1918-ci ilin mart ayında ermənilərin hucumu zamanı kənd sakinləri aşağıdakı ziyanlara məruz qaldılar:

1.)Öldürənlər: kişi - 50, qadın - 40, uşaqlar - 27

2.)Yaralananlar: kişi - 3

3.)400 min rubl məbləğində evlər və tikililər dağıdılıb.

4.)55.000 rubl dəyərində iri buynuzlu və xırda buynuzlu mal-qara qovulub aparalıb və öldürülüb.

5) 280 min rubl dəyərində ev əşyları, k/t alətləri, çörək, taxıl və digər əmlaklar talan edilərək aparılıb.

6)100 min rubl məbləğində ot aparılıb və zay edilib.

7) 50.000 rubl məbləğində tut və üzüm bağları zay edilib.

8) 800 min rubl məbləğində çörək və ot aparılıb və ya zay edilib.

9) Əkilməmiş sahələrdən dəyən ziyan 400 min rub.

Bütün ziyanlar 2.580.000 rub.

Kənd kəndxudası Ağamahmud Həsən oğlu imza

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

Kənd mollası imza: Ağsallar 5 imza. ARDA, f.1061, siy.1, iş 6, v.2

***

AKT

Biz, aşağıda imza atan Şamaxı qəzasının Sundi k. sakinləri ilə 8 noyabr 1919-cu ildə yığıncağa toplaşaraq, bu aktı aşağıdakılardan yana tərtib edirik:

1.Bizim kəndimiz ermənilərin hücumuna qədər 413 evdən ibarət idi və 2553 sakini vardı.

2. Elə həmin ermənilərin kəndə basqını və talanı zamanı 198 ev yandırılıb, 250 nəfər öldürülüb.

3. 295 nəfər öldürülənlərin və dəyən ziyanların rublla siyahısı. ARDA, f.1061, siy.1, iş 6, v.48.

***

AKT

1919-cu il aprelin 4-cü günü Mən, Ərəb-Qədim kəndinin kəndxudası, 358 ev sayında, kəndin seçilmiş möhtərəm sakinləri ilə birlikdə bu aktı ondan ötəri tərtib edirik ki, kəndimizə 1918-ci ilin mart ayında ermənilərin basqını zamanı kənd sakinləri aşağıdakı ziyanlara məruz qaldılar:

1.)Öldürənlər: kişi - 200, qadın - 100, uşaqlar - 78

2.)Yaralananlar: yoxdur

3.)1.500.000 rubl məbləğində evlər və tikililər dağıdılıb.

4.) Evlər və tikililər yandırılıb.

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

5)924 min r. dəyərində iri buynuzlu mal-qara qovulub aparalıb və öldürülüb.

6)1.500.000 rubl dəyərində 1500 baş xırda mal və qoyun.

7) 1 milyon rubl dəyərində ev əşyları, avadanlıqlar, taxıl və s. talan edilib.

8)50.000 min rubl məbləğində ot aparılıb və zay edilib.

9) ... məbləğində tut və üzüm bağları zay edilib.

10) Başqa şeylər...

Bütün ziyanlar 6.470.000 rub.

Kənd kəndxudası Əcəl Gül Əli oğlu

Kənd mollası: Molla Fətəli Adurahman oğlu

Sonra 9 ağsalın imzası. ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.14.

***

AKT

1919-cu il aprelin 3-cü günü Mən, Cağili kəndinin kəndxudası, 165 ev sayında, kəndin seçilmiş möhtərəm sakinləri ilə birlikdə bu aktı ondan ötəri tərtib edirik ki, kəndimizə 1918-ci ilin mart ayında ermənilərin hücumu zamanı kəndimizin sakinləri aşağıdakı ziyanlara məruz qaldılar:

1.)Öldürənlər: kişi - 40, qadın - 20, uşaqlar - 15

2.)Yaralananlar: kişi -2, uşaq -2

3.)500.000 min rubl məbləğində dağılan evlər və tikililər.

4)...məbləğində evlər və tikililər yandırılıb.

5)2.700.000 rubl dəyərində iri buynuzlu mal-qara qovulub aparalıb və öldürülüb.

6) 70.000 rubl dəyərində xırda mal-qara və qoyun.

7)1.500.000 rubl dəyərində ev əşyları, kənd təsərrüfatı inventarı, çörəklik taxıl, və digər daşınmaz əmlaklar talan edilərək aparalıb.

8)20.000 min rubl məbləğində ot aparılıb və zay edilib.

9)... məbləğində tut və üzüm bağları zay edilib.

10)2.000.000 məbləğində taxıl məhsulları və saman yığnıb, daşınıb və zay edilib.

11) Əkilməyib qalan sahələrdən dəyən ziyan 3.000.000 r.

Bütün ziyanlar 9.720.000 rub.

Kənd kəndxudasının köməkçisi: Hacı Mirzəli

Kənd mollası: ərəbcə imza

Ağsaqqallar 4 imza. ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.4.

***

Dindirilmə protokolları

1918-ci il 13 noyabrda Azərbaycan hökuməti yanında Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası aşağıda imza atan zərərçəkənlər dindirilmiş və ifadələri alınmışdır:

Mənim adım Sünəli Novruz oğludur, Şamaxı qəzasının Nabur kəndinin vəkili, 70 yaş, savadsız müsəlmanam. Ermənilər bizim kəndimizə axşam üstü basqın etdilər. Müdaafiə olunmaq üçün silahımız olmadığından,

biz dağların arasında yerləşən «Qara yazı» deyilən yerə qaçırdıq. Ermənilər kəndimizdən 60 adamı qətlə yetirdilər, kəndin 280 evindən 200-nü yandırıb dağıtdılar.

Qarayazıda biz iki həftəyə yaxın qaldıq, sonra isə Oyaq-Dora kəndinə getdik və orada türklər gələnə kimi qaldıq. Bizə ermənilərin vurduqları ziyanlar barəsində akt tərtib edib, təqdim etmişik.

Komissiyaının üzvü (imza). ARDA, f.1061, siy.1, iş 6, v.137.

***

AKT

Biz, Şamaxı qəzasının Nabur kəndinin sakinləri, 12 noyabr 1918-ci ildi yığıncağa toplaşaraq aşağıdakı aktı tərtib edirik:

1.Ermənilər tərəfindən darmadağın edilənə kimi kəndimiz 280 evdən və 1486 nəfər əhalidən ibarət idi.

2.Elə həmin ermənilər kəndi talan edərkən 400 ev yandırıldı və 60 adam öldürüldü. (Bundan sonra kəndin öldürülən sakinlərinin siyahısı və vurulan ziyanların məbləği pul vahdi ilə göstərilir).

Ərəb hərfləri ilə imzalar. ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.138.

***

AKT

Biz, Şamaxı qəzasının Tatar - Mərzəli kəndinin sakinləri 12 noyabr 1918-ci ildi yığıncağa toplaşaraq aşağıdakı aktı tərtib edirik:

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

1.Ermənilər tərəfindən kəndimiz darmadağın ediləné kimi 900 evdən və 8314 nəfər əhalidən ibarət idi.

2.Elə həmin ermənilər kəndi talan edərkən 400 ev yandırıldı və 300 adam öldürüldü. (Bundan sonra kəndin öldürülən sakinlərinin siyahısı və vurulan ziyanların məbləği pul vahdi ilə göstərilir. ARDA, f.1061, siy.1, iş 6, vv.133.

***

Dindirmə protokolu

1918- ci il 15 noyabr Şamaxı. FTK-sı Azərbaycan hökuməti yanında aşağıda adıçəkiləni zərərçəkən qismində dindirmişdir:

Mənim adım İbrahim Xəlil Tapdıq oğludur. Şamaxı qəzasının Mərəzəli kəndi üzrə kəndxudayam. 55 yaşım var, savadsızam.

Bizim kəndimiz elə Mərzəli adlanan malakan kəndinin qonşuluğunda, bir kilometr aralıqda yerləşir. Şamaxı şəhərinin birinci dəfə yerlə yeksan edildikdən sonra, Qaziyə kəndindən Gəncə müsəlmanları geriyə çəkildikləri zaman, biz adı yuxarıda deyilən malakan kəndində əksəriyyəti ermənilərdən ibarət olan kənar adamların çoxsaylı axınının şahidi olduq. Elə bu zaman Bakıya getmiş iki malakan - İvan Koroyev və Vitali Popov naməlum şəxslərlə geri qayıtdıqdan sonra, həmin adamlar bizim kəndin ağsaqqallarının onların yanına göndərilməsini tələb etdilər; görüşdə kənddə olan bütün silahların onlara təhvil verilməsini və bolşeviklərin hakimiyyətinin tanın-

masını təklif etdilər; onlar həmçinin deyirdilər ki, tezliklə Bakıdan onların baş rəisləri gələcək.

Dediyimiz adamlardan möhlət alaraq, biz vəziyyətimizi müzakirə etməyə başladıq. Aramızdan bəziləri naməlum, şəxsiyyəti bəlli olmayan insanların heç bir təklifinə inanmamaq qərarına gəldi və hər hansı ehtimala qarşı ermənilərlə birləşən malakanlar tərəfindən basqınlardan ehtiyat edərək, ailələrini on, on beş kişinin mühafizəsi altında «Qəbristan» adlanan qışlaqramıza yola saldılar. Lakin kənd əhalisini böyük əksəriyyəti sonra nələrin baş verəcəyini gözləməyi qərara alaraq, təhlükəsizlik tədbirlərinə əl atmadan qaldılar.

İki gündən sonra kəndin hörmətli adamları yenə də malakan kəndinə çağrıldılar. Biz öz ağsaqqallarımızın yolunu gözləyirdik. Nəhayət malakanlar onlarla bir yerdə olan erməni dəstələri ilə kəndimizə hücum edərək, evləri yandırdılar. Onda bizim kəndin əhalisindən 300 adam öldürüldü, 400 ev yandırılaraq, tar-mar edildi.

Dindirilənin imzası. Komissiyanın üzvü (imza).
ARDA, f.1061, siy.1, iş 6, v.129-131.

***

Fövqəladə təhqiqat komissiyasına. Komissiyanın tələbinə əsasən, mənə etbar edilən qəzanın polis bölmələrində dağıdılan kəndlərin siyahısını göndərirəm:

1.Qəbristan
2.Mədrəsə
3.Qoşun

Şamaxı qəza rəisinin yerinə (imza)

Kargüzar (imza)

Qəbristan, Mədrəsə və Qoşun polis sahələri üzrə dağıdılan kəndlərin siyahısı:

Qəbristan sahəsi üzrə: Mərəzəli, Şıxlar, Çuxanlı, Sundi, Mərzanlı, Nabur, Teklə, Ekyaxana, Talıb, Qurbançı, Ərəb-Şahverdi, Şalbalı, Şahzəgərli, camcamlı, Qaraduzu, Mirzəxanlı, Bəyli, Cağırlı, Ərəb-Qədim.

Mədrəsə sahəsi üzrə: Quizi, Çaylı, Miri-kənd, Muğanlı, Murtalı, Talım-Məlik, Umut, Şaradil

2) Qaravəli - Vahid bəy, Melcaq, Xanisli, Ağabəyli, Avtağı, Bicov, Alceut, Osmanbeyli, Ləngəbiz, Kaşad - Keçdimağ, Çarqan, Nyügdi, Bayat, Adnalı, Qurdoba, Kopax-kənd. Tamyalı, Cabanı, Çaylı-Baxış bəy, Avalqalı, Yuxarı Çaqan, Dədə Günəşli, Aşağı-Çaqan, Ançexaran, Qayalı, Cavangir, Ağsu, Şıx-Məzid, Qyarus-Çaparlı, Navaçı, Bağırlı, Ovdaqulu, Göylər.

Qoşun sahəsi üzrə: Birinci Nüqdə, Nurak, Zeylə, Pir-Qara-Göhə, Suraxanı, Qığatan, Koleyburuq, Şaban, Maçaxi, Qəhləb, Kələrac, Qurdavan, Pir-Abdül-Qasım, Bizlən. Möcü, Gənciman, Dilman, Kelvə, Xatman, Kösədara, Sulut Pircahan, Talış-Nuri, Xankəndi (Qarabağdakı kəndlə dəyişik salmayın), Sərdagər, Zərhava. ARDA, f.1061, siy.1, iş 85, v.1-3.

ARXİV SƏNƏDLƏRİ

Копія

1

Докладъ Правительству

Вотъ уже четыре мѣсяца, какъ разныя части территоріи Азербейджана раздираются бандами, которыя подъ именемъ большевиковъ, безотвѣтственныхъ армянскихъ воинскихъ частей и проч. творятъ неслыханныя звѣрства надъ жизнью и имуществомъ мирнаго мусульманскаго населенія. Въ то же время общественное мнѣніе Европы настраиваютъ совершенно противоположно благодаря неправильной информаціи, посылаемой организаторами этихъ бандъ. Въ интересахъ общегосударственныхъ, въ интересахъ, которые всѣхъ группъ населенія представляютъ безусловно необходимымъ создать организацію, которая занялась бы 1) точной регистраціей всѣхъ случаевъ насилія, 2) обстоятельствъ при которыхъ совершались эти насилія, 3) установленіемъ виновниковъ и размѣровъ причиненныхъ ими убытковъ.

Организація эта должна носить характеръ "Чрезвычайной Государственной Комиссіи", причемъ труды этой Комиссіи должны быть опубликованы на главныхъ Европейскихъ языкахъ: Русскомъ, Французскомъ и Нѣмецкомъ и разумѣется, Турецкомъ языкахъ / и широко распространены.

Къ организаціи этой Комиссіи надо приступить теперь же, ибо многое, что можно еще установить теперь по горячимъ слѣдамъ, въ смыслѣ опроса лицъ, фотографированія и удержанія другихъ вещественныхъ доказа-

тельствъ, позднѣе сдѣлается затруднительнымъ, а, можетъ быть совершенно невозможнымъ.

Если Правительство соглашается съ этой цѣлью то я просилъ бы поручить кому нибудь изъ министровъ организацію этой Комиссіи и ассигновать временно на расходы этой Комиссіи 50.000 рублей.

Министръ Иностранныхъ Дѣлъ М. Гаджинскій

Елисаветполь 15 Іюля 1918 года

С подлиннымъ вѣрно

Председатель Чрезвычайной Следственной Комиссіи

Алекперъ Хасмамедовъ

Постановленіе

31го Августа 1918 года гор. Ганджа.

Во исполненіе постановленія Правительства отъ 15го Іюля 1918 года образовать Чрезвычайно-Слѣдственную Комиссію въ составѣ предсѣдательствующ– присяжнаго повѣреннаго Алекперъ бека Хасмамедова и членовъ: Членовъ Ганджинскаго Окружного Суда Исмаилъ бека Шахмаліева и Андрея Фомича Новацкаго, Товарища прокурора того же Окружного Суда Насръ-Эддинъ бека Садыхбекскаго, Члена Ганджинскаго Поселянскаго Присутствія Николая Михайловича Михайлова и Исп. Предсѣдателя Съѣзда Мировыхъ судей Джеватскаго отдѣла. Совѣтника В. Губвилло и Учителя Мирза Джавада Ахундъ-заде. Опредѣлить суточное вознагражденіе: Предсѣдателю Комиссіи – въ размѣрѣ 60 р. въ сутки, членамъ Комиссіи, состоящимъ на государственной службѣ, въ размѣрѣ 40 руб., а остальнымъ въ размѣрѣ 50 руб. Расходы на разъѣзды возмѣстить по дѣйствительной стоимости. Предоставить Комиссіи приглашать секретаря, экспертовъ и др. лицъ, въ коихъ встрѣтится надобность.

За Министра Иностранныхъ Дѣлъ Ф. Хойскій.

С подлиннымъ вѣрно:

Предсѣдатель Комиссіи [signature]

Комиссія Чрезвычайная ... آذربايجان حكومت

132

Справка

изъ дѣлъ Чрезвычайной Слѣдственной Комиссiи при Азербайджанскомъ Правительствѣ.

I). Собраны матерiалы по слѣдующимъ районамъ:

1) о разгромѣ гор. Баку и его окрестностей – въ VI томахъ на 740 листахъ

2) о разгромѣ сел. Нюрдамиръ и др. селенiй Геокчайскаго уѣзда – въ IV томахъ на 340 листахъ

3) о разгромѣ г. Шемахи и селенiй Шемахинскаго уѣзда – въ VII томахъ на 925 листахъ

4). о разгромѣ селенiй Зангезурскаго уѣзда – въ 2х томахъ – на 80 листахъ

5). о разгромѣ селенiй Нухинскаго уѣзда въ I томѣ – на 54 листахъ

6). о разгромѣ селенiй Арешскаго уѣзда – на 61 листѣ въ 1м томѣ

7). о разгромѣ селенiй Шушинскаго уѣзда въ II томахъ на 63 листахъ

8). о разгромѣ гор. Кубы и селенiй Кубинскаго уѣзда въ III томахъ на 451 л.

9). о разгромѣ селенiй Ленкоранскаго уѣзда въ I томѣ на 136 листахъ

10) о разгромѣ селенiй Джеватскаго уѣзда въ II томахъ на 231 листѣ

11) о разгромѣ селенiй Джебраильскаго уѣзда на 72 листахъ – въ I томѣ

12) о разгромѣ селенiй Джеванширскаго уѣзда на 117 листахъ въ I томѣ

13). о разгромѣ гор. Гянджи - въ 1 томѣ на 77 листахъ
14). о разгромѣ селеній Гянджинскаго уѣзда въ 1 томѣ на 57 листахъ.
15). о разгромѣ станціи Акстафа-Кабулы въ 1 томѣ на 5 листахъ.
16). о разгромѣ селеній Захали, Арпиздзи и др. Новобаязетскаго и Шаруро-Даралагезскаго уѣздовъ Эриванской губерніи въ 1 томѣ на 73 листахъ
17). о торговыхъ сотняхъ въ разныхъ уѣздахъ Азербайджанской республики въ 1 томѣ на 24 листахъ.

Въ общемъ весь собранный матеріалъ заключается въ 36 томахъ на 3500 листахъ слѣдственнаго производства (допросы свидѣтелей, многіе осмотры и актов.).

II). Докладовъ-протоколовъ о возбужденіи уголовнаго преслѣдованія противъ виновныхъ лицъ составлено 128 (три по городамъ Баку, Шемахѣ и Нухѣ, а остальные по селеніямъ).

III). Обвиняемыхъ - 194 человѣка, т. е. преимущественно подстрекателями, поджигателями и убійцами

IV). Чрезвычайная Слѣдственная Комиссія, по окончаніи работъ ея [illegible] въ Чрезвычай-

нымъ докладомъ Правительству Министра Иностранныхъ Дѣлъ Мамед Гасана Гаджинскаго отъ 15 Iюля 1918 г. и заключающимся въ приведеніи въ извѣстность всѣхъ насилій и обстоятельствъ, при коихъ совершались злодѣянія, а равно въ установленіи размѣровъ причиненныхъ убытковъ мусульманскому населенію, - въ свое время, на основаніи постановленія Правительства отъ 21 марта с.г. и распоряженія Г. Министра Юстиціи отъ 25 Iюня с.г. за № 3446, въ цѣляхъ наиболѣе послѣдовательнаго исполненія, привлекла (къ содѣйствію) къ членамъ въ качествѣ обвинителей цѣлый рядъ лицъ по городу Баку, Шемахѣ и Шемахинскому уѣзду и заняты сейчасъ допросомъ обвинителей и провѣркой обстоятельствъ на мѣстахъ постоянно. По городу Баку допрошено 24 обвинителя, а по г. Шемахѣ и Шемахинскому уѣзду - до 100 обвинителей. - Работа Комиссіи производится одновременно въ г. Шемахѣ и Шемахинскомъ уѣздѣ и въ г. Баку двумя партіями Членовъ Комиссіи, причемъ по г. Баку производится одно общее дѣло, а по Шемахѣ и Шемахинскому уѣзду имѣются 22 отдѣльныхъ самостоятельныхъ производствъ. Кромѣ того, партія Членовъ Комиссіи, работающая по г. Баку, согласно того же предложенія Министра Юстиціи отъ 25 Iюня с.г. за № 3446 занята составленіемъ постановленій о привлеченіи виновныхъ по всѣмъ обстоятельствамъ обслѣдованныхъ Комиссіею районовъ

Азербайджанской Республики для передачи их [illegible] вместе со всеми отобранными актами на распоряжение Прокурора Судебной Палаты.

В бакинской партии работали члены Комиссии П.Е. Клосовский и А.А. Александрович при Секретаре /он же переводчик/ Э.Б. Нандугдалове, а в Шемахинской партии – члены Комиссии А.Ф. Новацкий и Н.М. Михайлов при переводчике Касумове.

Член Чрезвычайной Следственной Комиссии [signature]

27 августа 1919 г.
г. Баку.

2

Список

разоренным селениям Шемахинского уезда по Кабристанскому, Матрасинскому и Кендинскому полицейским участкам

№	Названия селений	Отметки
	По Кабристанскому участку	
1	Маразы	
2	Ширляры	
3	Чухаилы	
4	Сунди	
5	Мирзандилли	
6	Нейбуры	
7	Текля Гаджи Мамедъ Гусейнъ	
8	Ексуана-Текле	
9	Кюрдюнли	
10	Арабъ-шахверди	
11	Арабъ Шамлыи (отд. Арабъ-Шабаръ).	
12	Ширзагерлы	
13	Джалджамлы	
14	Караджузлы	
15	Тасы	
16	Текля Мирза Баба	
17	Бекля	
18	Джагирлы	
19	Арабъ-Кадымъ	
	По Матрасинскому участку	
1	Кущи	
2	Чилли	
3	Мири-Кендъ	
4	Мусаллы	

Курты
Таллишъ-Маллаъ Чларты
Шарабиль
Карабели - Валиъ-бекъ
Мелегонлаъ
Ханлалы
Агабекли
Атали
Баджовъ
Алпаутъ
Османбеклы
Генесаилъ
Камадъ
Ширтымадъ
Чарганъ
Нюгды
Баятъ
Аднали
Кюрдамичъ
Конахъ-Кендъ
Геймалы
Джабаны - татарскія
Чаилы - Бахишъ-бекъ
Мамедалы
Чаганъ - верхній
Дада Юнанлъ
Чаганъ Нижній
Агсахаранъ
Гогалы
Джевамширъ
Агсу
Шахъ-Мазиды

37 [illegible]
38 Боздоръ-Навази
39 Бащерлы
40 [illegible]
41 Гослярь

<u>По Кочинскому участку</u>

1 Чугды [illegible]
2 [illegible]
3 Зейла
4 Пиръ-Кора чуха
5 Сураханы
6 [illegible]
7 Колен бугротъ
8 Шадесанъ
9 Магари
10 Тасилабханъ
11 [illegible]
12 Кюрдиманъ
13 Пиръ-[illegible]
14 Бизанъ
15 Мюджи
16 Гаджиманъ
17 Димманъ
18 Челька
19 Батманъ
20 Хоса-дора
21 Сулутъ
22 Тирджанъ
23 [illegible]
24 [illegible]
25 Сардагаръ
26 Хорава

Ф. 1061, оп. 1, д. 53

102

7

Протокол допроса

1919 года Апреля 10 дня г. Шуша Азербайджанская Чрезвычайная Следственная Комиссия допрашивала нижепоименованного в качестве [illegible], который показал: —

Я – Таджи-Гусейн - Ахмед-оглы, [illegible] по [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] губернии, [illegible], 50 л., [illegible] —

Я [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. В прошлом году [illegible] [illegible] армянские [illegible] Карягин, [illegible], Керкез и др. [illegible] на [illegible] и разграбили [illegible]. Все население [illegible] [illegible], забрали все [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Много народу [illegible] [illegible] армянами [illegible] [illegible], [illegible], [illegible]

8-4

щих и добрый было уже около че-
тырех сот человек. Из награждав-
ших орденом я никого не видел,
но только радостно нашим
сознание, что среди награждавших
узнали [illegible] Кемаркана [illegible],
то отличного неизвестного и Кара
бинова, предводительного с города
Шемахи. Мы ничего не имели
спасти из имущества своего, все
наши дома, вещи, скот, барана-
ты и лошади стали добычей а-
рмянских армян. Бежали мы
в Гокчайский уезд, где пробыли
до прихода в Шемахинский у-
езд турок, которые по (возвраще-
нии) своем прибытии своих в
Шемахинский уезд водворили
нас в своих местах. По воз-
вращении своем в селение мы
нашли все более чем [illegible]
хороших дома, около 40 домов, [illegible]
[illegible] и разграбленными. [illegible]
[illegible], причиненных нам армянами

составили актъ, настоящий и представлю Комиссии. Лично я потерялъ участковъ на 35 тысячъ рублей. Положение мое критическое, непредставимое.

Члены Комиссии | [illegible]

2) Я - Мустафа-бекъ Мустафабековъ, жит. сел. Бадирлы, Чеменкентск. у., мусульманинъ, 37 л., грамотный.

Нашъ бековъ Мустафабековыхъ 8 домовъ - усадьба находилась ~~[illegible]~~ на краю селения Бадирли. Зимовье, ~~[illegible]~~ Чеменкентскому уезду ~~[illegible]~~ находилось и граница мусульманскихъ селений ~~[illegible]~~ Мустафабековыхъ, четыре двора были, [illegible] в самом селении Бадирли. Но это населеніе [illegible] усадьбы [illegible]

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

не только над [illegible] в Азерба-
и [illegible] бакинских [illegible] рабочих
армян. [illegible] на [illegible]
[illegible] бакинская армянская семья
[illegible] Мартиросова, [illegible] и Кар-
[illegible] и многих других [illegible].
Конечно, нечего говорить о том,
что во время нападения армян
мы ни о чем [illegible] не могли ду-
мать, как о спасении жизни
своей - [illegible] все дома
[illegible] и сразу, бежали.
По указаниям армян [illegible]
и много народу погибли, а
многие были [illegible]
семьи армянами и [illegible].
И один из наших [illegible] были
убиты армянами около Чемпе-
рекс [illegible]. Из [illegible]
армян [illegible] знаю [illegible] ка-
[illegible] „[illegible]" [illegible]
[illegible] не [illegible]. А также
его в первой Воронцовской [illegible]
я [illegible] наших [illegible] армян

54 9 184

Бѣжали мы въ Геокчайскій уѣздъ, откуда вернулись в селеніе свое послѣ прихода въ Шемахинскій уѣздъ турокъ. Въ убыткахъ ~~нашихъ~~ мы составили актъ, который Старшина нашъ представитъ Комиссіи. Лично я потомъ узнавалъ на базарѣ. — Прочитано. —

[illegible]

Членъ Комиссіи | Михайловъ | [illegible]

3) А-Таджи-Агаджамалъ-оглы, ж. с. Бачирлы, Шемахинскаго у., мусульманинъ, 60 л., грамотный. —

Въ мартѣ прошлаго года напали на наше селеніе армяне Матрасинскіе, Кельвандинскіе и Керкенджскіе. Подъ выстрѣлами армянъ бѣжало населеніе нашего села и ранено, масса народу было перебито [illegible]

84

арестованы. Впоследствии мы
лишь установили, что арестован-
ных во время их нахождения
убиты ~~[illegible]~~ относительно арес-
[illegible] [illegible]. [illegible] не
[illegible] [illegible] мы не могли
[illegible]. Все [illegible] армян-
[illegible]. Он [illegible] [illegible]
[illegible] армянами или [illegible]-
[illegible] [illegible], [illegible] [illegible]-
[illegible] [illegible]. Председатель
Комиссии. [illegible] я [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

Члены | [illegible]
Комиссии | [illegible]

Справка: Шемахинскому [illegible]
[illegible] 1 Августа 1919 года
№ 1 о [illegible] свидетеля
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] —
[illegible] № 3 о [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]-
[illegible] —
[illegible] [illegible]

6 Августа 1919. 8-4 10.

Вх 3.95 Геокчайскому Шемахинско-
му Уездному Начальнику.

Доношу, что почетные
общества: Багирли Карадагли 2
Вахид-беков и Мосундженъ 3
собрались на следующих
непосредственных очевидцев
разгрома их селений, а
именно: на жителей
селений: Ольчесуюн: - Гамида
Магдали оглы и Мелика Алиоглы-
оглы; Гаджи-Кадирли: - Мед-
бабия Мехралии оглы и Аббаса
Курбани оглы; Мосунджен: Ме-
шади Сулеймана Мирза Ма-
медр оглы, Кер. Неджафа Ди-
хана оглы и Мамеди-Мамеда Га-

8-4

сына Бадалова ог. Мири-
Кенд: Мамеда Абасова
Кезба Гамидова ог.; Карабейлы:
Курбана Мусаева ог., Сурхаб
Мешади Мамед ог. и Мамеда-
Бекташева Худавердиева
огли. – Итого каких
есть [illegible] первых
12 селен, что таковых вдо-
воль в районе Комурлинско-
го и [illegible]ского
участка. – Август м-ца
5 дня 1918 г. № 1585.

Вр. Зенгезур. Матрас.
Помощ. участков. Кр[illegible]

Члену Чрезвычайной Следственной Комиссии Г. Михайлову

Препровождаю с донесением пристава Матрасинского участка Августа 6 дня 1919 г.

за Шемахинского Уездного Начальника [signature]

Секретарь [signature]

3-4 13

Протоколъ.

1918 года, Августа 10 го дня. Я членъ Чрезвычайной Следственной Комиссии Михайловъ допрашивал в городе Шемахе нижепоименованных лицъ во качестве свидетелей, с соблюдением 307 и 443 ст. Уст. Угол. Суд. причем они показали.

1/ Я Мохсум-Мешади-оглы житель селен. Гаджи-Кадырли, 35 лет, мусульманин, неграмотный, под судом не был.

После того как армяне разгромили наше селение Гаджи-Кадырли, то я ушел в селение Бичараги и вот, что я сам видел: Селение Бичараги расположено на низменности и в это чем только на соседних холмах находились армянские войска, что все жители Бичараги в том числе я и другие мусульмане разоренных селений проживавшие там бросились бежать оттуда на произвол судьбы все село опустело. Я решительно никого не могу назвать из народа кто на селение армян, знаю, что были армяне, но кто именно я лично не успел, что они бросились бежать вместе с другими жителями. Более ничего показать не имею. Неграмотный

Член Комиссии Михайлов

Переводчик Сергеев.

54

Справка. Изъ дѣла № 7 усматривается донесенiе Мартунинскаго Полицейскаго Пристава отъ 6 Августа 1919 г. за № 1886, что „Iсубъ" есть жителемъ селенiя Кешишкенда

1) Iсубъ Котевосовичъ Манвеловъ

Гаврiилъ Корагановъ, бывшiй помощникомъ Шушинскаго уѣзднаго Начальника, который находится въ Автороханѣ.

Членъ Комиссiи Шифринъ

2) Вопросъ Начальнику бывшiй Елисаветпольскаго ... полицiи вопросъ не прошли № 35. вмѣстѣ съ вопросомъ Манвеловъ ... Приставъ донести, что онъ находится въ неизвѣстной отлучкѣ изъ селенiя Мартуни.

Членъ Комиссiи Мир...

Читалъ 30 Августа 1919 г. Генер.
Председатель Чрезв. Сл. Ком.
Алек. Хасмамедовъ

1-4

19

Постановленiе

1919 года, Октября 18го дня. Гор. Шемаха. Я, членъ Азербайджанской Чрезвычайной Следственной Комиссiи Михайловъ разсмотрѣвъ предварительное слѣдствiе о разгромѣ мусульманскаго селенiя Багирли нашелъ. Показанiя допрошенныхъ свидѣтелей Гаджи-Шихаса-Ахмета-оглы - Старшины селенiя Багирли, Мустафы бека Мустафабекова, Гаджи-Агаджана-Али-оглы и Мофбали-Мехрали не даютъ рѣшительно никакихъ данныхъ къ установленiю кого либо изъ виновныхъ разгрома названнаго селенiя и совершившихъ въ немъ преступленiй. Такъ свидѣтель Гаджи-Шихасъ-Ахметъ-оглы говоритъ, что при нападенiи армян отрядъ банды все населенiе деревни бѣжало причемъ бросили на произволъ судьбы все свое имуществ. Изъ нападавшихъ армянъ, онъ свидѣтель никого не видѣлъ, но потомъ односельчане разсказывали, что среди нападавшихъ узнали жителя селенiя Кесаранъ Эсуба по фамилiи неизвѣстнаго и Карагезова. Свидѣтель Мустафа бекъ Мустафабековъ показываетъ, что все населенiе бѣжало, но онъ опозналъ Кара-Эсуба по отчеству и фамилiи ему неизвѣстнаго. Тоже удостовѣряетъ и свидѣтель Гаджи-Агаджанъ-Али-оглы и притомъ ничего не говоритъ. Свидѣтель Мофбали-Мехрали оглы показываетъ, что изъ нападавшихъ на селенiе армянъ онъ никого не узналъ.-

8-4

Въ виду приведенныхъ выше положеній, полагаю бы настоящему дѣлу дать дальнѣйшій ходъ въ порядкѣ 277 ст. Уст. Уг. Суд. за не обнаруженіемъ и установленіемъ виновныхъ въ разгромѣ селенія и представить это г. Председателю Чрезвычайной Следственной Комиссіи на распоряженіе.

Членъ Чрезвычайной Следственной Комис.-/.

Н. Ан. Михайловъ

Итого въ этомъ дѣлѣ листовъ и прону-
шнурованныхъ девятнадцать /19/ пронумеро-
вано въ.-

Членъ Комиссіи Михайловъ

/

[illegible]
М. В. Д.
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
ШЕМАХИНСКІЙ
Уѣздный Начальникъ.
3 Апрѣля 1919
№ 1193
ГОР. ШЕМАХА.

Въ Чрезвычайную Слѣдственную Комиссію

Вслѣдствіе требованія Комиссіи препровождаю при семъ списки разоренныхъ селеній 1) Кабристанскаго 2) Маразинскаго 3) Конахкендскаго полицейскихъ участковъ ввѣреннаго мнѣ уѣзда.

За Шемахинскаго уѣзднаго Начальника [signature]

Дѣлопроизводитель Беженовъ

1-4

f. 1061, siy. 1, iş 85

19

апреля 13
165

[illegible] ....

[illegible], [illegible]-
. [illegible] .....

40
20
15

2
—
2

{ 500,000 рублей —

..... 500 - 2,400,000 р.
.... 700 .. 700,000 р.

1,500,000 р.
2,400 рублей ....
[illegible] .
2,000,000 р.

1,000,000 р

9,720,000 . —

[illegible]

—

1) Али-Султанъ [illegible]-ли
2) Гасанъ М. [illegible]-ли
3) Бахтияръ М. [illegible]-ли
4) Мирза [illegible]-ли
[illegible]. —

5-4

Протокол осмотра —

1919 года Августа 6 дня Азербайджанская Чрезвычайная Следственная Комиссия, в присутствии нижеподписавшихся понятых и с участием фотографа, произвела осмотр селения Арпа-Кады[illegible] Шемахинского уезда, Бакинской губернии, населенного [illegible] и характера причиненного ему [illegible] разрушения, [illegible], причем оказалось:

Селение Арпа-Кады[illegible], состоящее из 357 домов, с исключительно [illegible] населением, расположено в [illegible] Шемахинского уезда, [illegible] Кабристанской [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] — [illegible] от 2 до 3 [illegible] [illegible] [illegible], и в расстоянии 8 верст [illegible] [illegible] селения Марзы. При осмотре [illegible] [illegible] [illegible], что [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] дома [illegible] и [illegible] [illegible]

[illegible]

64

12 ~~24~~

злодѣйственно подожжены либо сож-жены, либо въ большей или меньшей степени разрушены. Цѣлые ряды домовъ сорваны до основанія, и на ихъ мѣстѣ находятся лишь груды камней и мусора; отъ другихъ сорванныхъ домовъ остались сейчасъ обгорѣвшія и полуразвалившіяся стѣны. 13 остающихся дома, которые пожаромъ не тронуты, но, вслѣдствіе расхищенія изъ нихъ дверей, оконъ и прочихъ деревянныхъ частей строеній, дома эти

I/ Фонд №: Опись: 100

Дело: 78

[illegible]: [illegible]: ?

Опись: { [illegible]

[illegible] 28

[illegible] помощницами, которые [illegible]
[illegible], комсомолки и все [illegible]
[illegible]
[illegible] домов. — Наши [illegible]
[illegible]

[illegible] { [illegible] عبدالرحمن [illegible]
اوغلى
[illegible] علی خان بابا

[illegible]
[illegible] { [illegible]

8-4

f. 1061, siy. 2, iş 385

произведенъ осмотръ селенія Ардоб.
нинъ Шемахинскаго уѣзда. Ба-
й [illegible] наносныхъ [illegible]

[illegible] [illegible] къ
Земли. Какъ видно по [illegible] -
[illegible] [illegible] домовъ, [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], до-
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible], [illegible]
[illegible]. [illegible] [illegible] Казаръ-[illegible]
[illegible] [illegible], [illegible] -
[illegible] [illegible] [illegible] и др. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]. [illegible]
[illegible] [illegible], за [illegible]

121

29

1918

1/ ... 200
... 100
... 78

1. ... 500.000 р.
2. ...
3. ... 301 ... 938.000 р.
6. ... 1500 ... 1.500.000 р.
7. ...
8. ... 3.000.000 р.
9. ... 50.000 р. ...
10. ... нет
12. ... 170.000 р.
13. ... 6.000.000 ...

6.424.000 ...

2

33

[illegible] 5
120

[illegible]

) [illegible], [illegible]
[illegible]

8

15
5
6

[illegible]

1,000,000 рублей

60. 240,000 р.
300 300,000 р.

2,000,000 р.
20,000 р.

[illegible]
300000 р.

2040000

5,800,000 —

[illegible]

[illegible]

1) [illegible]
2) [illegible]

[illegible]

Протоколъ допроса

1919 года, Августа 3 дня г. Шемаха. Азербайджанская Чрезвычайная Следственная Комиссия допрашивала нижепоименованныхъ въ качествѣ потерпѣвшихъ съ соблюденiемъ 307 и 443 ст. Уст. Уг. Суд., причемъ они показали:

1) А-Бекъ-Гаджи-Мурадовъ, 43 л.; мусульманинъ; Старшина сел. Кущи Шемахинскаго уѣзда, Бакинской губ.; грамотный.

Селенiе наше Кущи состоитъ изъ 500 домовъ и расположено [illegible], въ 20 верстахъ отъ Шемахи. Населенiе нашего селенiя совершенно было мирное. [illegible] разъ — это было въ мартѣ мѣсяцѣ прошлаго года, — напали неожиданно Армяне; въ часовъ восемь утра, окруживъ совершенно неожиданно наше селенiе, они сразу обстрѣливать [illegible] изъ ружей, пулеметовъ и орудiй. Обстрѣлъ этотъ они начали съ дальняго разстоянiя, и мы [illegible] [illegible]

разграбившими внезапно, бросили селе-ние и всё наше имущество на произволъ судь-бы, и бежали по направлению къ Абдуллаев-скому участку; во время бегства перебито было тогда армянами много нашихъ жите-лей - мужчинъ, женщинъ и детей; возвратившие-ся же затемъ въ селение армяне сожгли нес-колько самыхъ лучшихъ домовъ, расхитили оставленное нами въ селении имущество и угнали весь скотъ. Кто такие были эти армяне - намъ неизвестно, но, какъ говорятъ, это были армянские войска. Спустя дней 15 мы вернулись въ наше селение и стали понемногу заниматься своимъ хозяйствомъ какъ вдругъ, черезъ несколько дней, неожи-данно на насъ напали уже исключительно мо-локане; они также, какъ и въ первый разъ армяне, окружили селение и стали обстреливать его огнёмъ; мы снова бежали въ тотъ же Абдуллаевский участокъ а молокане этимъ временемъ, вступивши въ селение, расхитили окончательно наше оставшееся имущество, которое не успели увезти во время первого нападения ар-мянъ. Во время нашего бегства изъ се-

F.1061, siy.1, iş 65

[illegible] молокан ради [illegible],
турки ради были убиты много народа —
Спустя дней 5 после этого нападения,
когда нам дали знать, что один наш
избавился молоканами, мы вернулись
в селение и тогда от нас явились два
молоканина еще из [illegible] — хотя ради
были эти молокане не знаю, они объява-
ли нам, чтобы мы подчинились им, моло-
канам, как большевикам, чтобы мы
сдали им все свое оружие, в [illegible] будто
ради этого всех подчинившихся их требо-
ванию, сохранили от [illegible] при-
говоры и все собранное [illegible]
оружие отправить [illegible]
[illegible] молокане [illegible] его
молоканами. После этого больше никто нас
не трогал. [illegible] этого нападения убито
было [illegible] селения более 200 чело-
века — мужчин, женщин и детей. Все на-
ши имущества, как и уцелевший [illegible] ве-
щи, как то домашние вещи, скот и про-
чее разграблены армянами и молока-
нами. Кроме [illegible], [illegible]
[illegible] нападения, [illegible]

f.1061, siy 1, iş 86

ления, преследовали. Из нападавших на наше селение кого армяне, также моло-кан мы никого не узнали, так как, - повторяю, - обстоятельства селение отдалено в расстоянии 2х - 3х верст, и при первых же выстрелах мы бежали так что нападавших мы вовсе не видели и потому опознать кого-либо не можем. Больше ничего показать не имею. Сельский Наиб Мурад

Показание давал свидетель на русском языке.

Члены Комиссии { [signature] Шахмар

1/ А.-Сафарали Сафар оглы, 45 л. мусульманин; жит. сел. Кущи Шемахинского у. Бакинской губ.; грамотный.

Я являюсь потерпевшим по общественному достоянию нашего селения. Нападение на на

Ф.1061. оп.1. д.83

ще селение советских было дважды. В пер-
вый раз напали наши армяне; кто
такие были эти армяне - не знаю, говори-
ли только потом, что якобы во главе их
стоял некий Степан Палаев - Шаумя-
нист. Во второй раз нападение на на-
ше селение совершили молокане селений Ма-
разы, Кузи и др. Так как из-за неожидан-
ности внезапной мы бежали из се-
ления, что узнать кто либо из нападав-
ших не могли мы не могли, но потом
говорили нам сами же молокане, что
предводителями их во время нападения на
наше селение были марасинцы Иван
Максимович Горшков и Григорий Зи-
тов. Во время этих нападений ар-
мяне и молокане, обстреливая селение
и [illegible] [illegible] [illegible], убили более
200 мужчин, женщин и детей. Они сож-
гли до [illegible] селения [illegible] самые
лучшие дома, расхитили все наши до-
машние вещи, которые мы оставили в
селении, спасаясь бегством, и угнали весь
скот. После нападения на наше селение
молокан, мы бежали в [illegible] [illegible]

ф 1061, оп. 1, д. 85

деревню; тогда, спустя несколько дней, мы вернулись въ селение, тогда явились мардакянские молокане Фаддей Игнатье-вичъ Поповъ и Иванъ Максимовичъ Горинъ и предложили отдать имъ, молоканамъ, какъ большевикамъ, и отдать имъ свое оружие. Мы подчинились ихъ требованию, отдали имъ оружие, после чего молокане ст-али у насъ полными хозяевами: они требовали выдачи имъ барановъ, ячменя, стали говорить намъ угрозой всякого пово-ду и т.д. Такое положение продолжалось до прихода въ Шемахинский уездъ Ту-рецкихъ войскъ, которые освободили насъ отъ власти молоканъ. Больше ничего по-казать не имею. - прочитано. -

Переводилъ: Бадирова

Судья

Члены

[illegible] 22 37

[illegible]

[illegible] Апрель [illegible] дня [illegible] села Куши [illegible] в количестве 600 [illegible] с набором из почетных [illegible] [illegible] [illegible] мост, [illegible] Манф. и Ширван [illegible]

[illegible] : 192

[illegible] : 115

[illegible] : 25

[illegible] : ~

[illegible] : ~

[illegible] : ~

/[illegible] } 1,5 миллион рублей

/Сожжено [illegible]

5/ [illegible] 140 голов [illegible] 2,8 миллион руб.

6/[illegible] 1000 голов [illegible] 700 миллион руб.

7/[illegible]

[illegible] 5,500,000 рублей.

8/[illegible] 200,000 руб.

9/ [illegible]

10/ [illegible] 1,5 [illegible]

11/ [illegible] 1000000 [illegible]

[illegible] 11475000

[illegible] Ст. Мурад

[illegible]

Badgosha

f. 1061, s.9, v.1, v.85

66

40

50

30

100,000 рублей

450 … 1,350,000 р

1500 … 750,000 р

500,000 р

60,000 р

400,000 р

6,000,000 р

6,060,000

ф 1011, оп. 2, д. 85

5-4 60 87

Апреля 9 Борборъ-Кобочъ

Въ № 14

15

1/убытки: 10

5

1/ 70,000 р.

100 – 400,000 р.

800 800,000 р.

200,000 р.

50,000 р.

20,000 р.

60,000 р.

300,000 р.

2,400,000 р.

[illegible]

f. 1061, оп. 1, д. 85

88

Ачутлы 6 ...ная, [illegible] ... Дженбериндор.

[illegible] ... 18 ... [illegible] выборн[illegible]

[illegible]:

[illegible] 25

[illegible] 20

[illegible]: 10

[illegible]: ~

[illegible] ~

[illegible]: ~

[illegible] строений на сумму ... —

[illegible] строений на сумму ... 1.50,000 р.

[illegible] 200 ... голов [illegible] ... 500,000 р.

[illegible] 250 ... [illegible] на сумму ... 200,000 р.

[illegible]

[illegible] на сумму ... 180000 р.

[illegible] на сумму ... —

[illegible] —

[illegible] 600,000

500,000 р. [illegible] незасеянных полей.

Всего убыт[illegible] 2,130,000.

[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]: [illegible]

АКТЪ

1919 г. Апреля 9 дня, я, староста селенія [illegible]
въ количестве 90 домовъ ...
селенія составили настоящій актъ въ следующемъ:

1/ убитыхъ: мужчинъ: 25
женщинъ: ~
детей: ~

2/ ранено: мужчинъ: ~
женщинъ: ~
детей: ~

3/ Разрушено домовъ и строеній на сумму ......
4/ Сожжено 30 домовъ и строеній на сумму 1,000,000 р.
5/ Угнано, убито 500 головъ крупнаго скота на сумму 1,500,000 р.
6/ Мелкаго скота и овецъ 1000 головъ на сумму 500,000 р.
7/ Похищено домашнихъ вещей, сельско-хозяйственныхъ орудій, хлеба въ зернахъ и проч. движимаго имущества на сумму ~~4,200,000 руб.~~
8/ Попорчено и увезено сена на сумму 200,000 руб.
9/ Попорчено виноградныхъ и тутовыхъ садовъ на сумму ......
10/ Попорчено, снято и увезено урожая хлебовъ и сена на сумму [illegible],000 р.
11/ Убытковъ на сумму 200,000 отъ оставшихся незасеянныхъ полей.

Всего убытковъ [illegible],200,000 руб.

Сельскій староста: [illegible]

Народный судья ——

Почетные жители: [illegible]

f. 1061, siy. 1, iş 83

[illegible] Айтмаз [illegible] ия Я. [illegible] Конахкинах ...

[illegible] 150 ... [illegible]

[illegible] ояшій сать [illegible]

Мужчинъ: 25

1) [illegible] Женщинъ: 5

Дѣтей: 4

Мужчинъ: 2

2) [illegible] Женщинъ: ~

Дѣтей: ~

3) [illegible] домовъ и строеній на сумму .... —

4) [illegible] и [illegible] .... ~~1,000,000~~ руб.

5) [illegible] с. 300 .... годовъ [illegible] ...... 2,500,000 руб.

6) [illegible] та и овецъ 2000 [illegible] на сумму .... 1,000,000 руб.

7) [illegible] въ

[illegible] хозяйства на сумму .... 1,500,000 руб.

8) [illegible] увезено сѣна на сумму .... 200,000 руб.

9) [illegible] .... —

10) [illegible] сумму 1,100,000 р.

11) Убыт[illegible] на сумму 500,000 р. отъ оставшихся незасѣянныхъ полей ....

Всего убытковъ 8,700,000 р.

Сельскій Старшина [illegible]

[illegible] Молла [illegible]

[illegible] [illegible]

ф. 1061, оп. 1, д. 85.

89 115

АКТЪ

1919 года. Апреля 10 дня, Старшина селенія [illegible]

въ количестве ... 30 домовъ вмѣстѣ съ выборными почетными жителями

селенія составилъ настоящій актъ въ (слѣдующемъ) [illegible]

[illegible] въ марте 1919 г. [illegible]

1/ убитыхъ:	Мужчинъ:	40
	Женщинъ:	60
	Дѣтей:	30
2/ раненныхъ:	Мужчинъ:	1
	Женщинъ:	нѣтъ
	Дѣтей:	1.

3/Разрушено домовъ и строеній на сумму 1.000.000 р.

4/Сожжено домовъ и строеній на сумму......................

5/Угнано, убито 500 головъ крупнаго скота на сумму 3000000 р.

6/Мелкаго скота и овецъ 1000 головъ на сумму 4000000 р.

7/Похищено домашнихъ вещей, сельско-хозяйственныхъ орудій, хлѣба въ зернѣ и проч. имущества на сумму 3.000.000 р....

8/Попорчено и увезено — сѣна на сумму 300000 р.......

9/Попорчено виноградниковъ и тутовыхъ садовъ на сумму 100.000 р

10/Попорчено, снято и увезено урожая хлѣбовъ и сѣна на сумму 50000 р

11/Убытковъ на сумму 1.000000 р. отъ оставшихся незасѣянныхъ полей

Всего убытковъ 10.350.000 руб.

Сельскій Старшина [illegible]

Приходской молла [illegible]

Почетные жители: [illegible]

Ф.1061, оп.1, [illegible]

АКТЪ

1919 года. Августа 11 дня, Старшина селенія Кельба в количествѣ 700 домовъ вмѣстѣ съ выборными почетными жителями селенія составилъ настоящій актъ въ слѣдующемъ:

1/ убитыхъ: мужчинъ: 250
женщинъ: 150
дѣтей: 100

2/ раненыхъ: мужчинъ: ~
женщинъ: ~
Дѣтей: ~

3/ Разрушено домовъ и строеній на сумму .... —
4/ Сожжено 90 домовъ и строеній на сумму .... 4,000000 руб.
5/ Угнано, убито 1500 головъ крупнаго скота на сумму .... 9000000 руб.
6/ Мелкаго скота и овецъ 1400 ... головъ на сумму .... 1.000000 руб.
7/ Похищено домашнихъ вещей, сельско-хозяйственныхъ орудій, хлѣба въ зернѣ и проч. имущества на сумму .... 4000,000 руб.
8/ Попорчено и увезено [illegible] сѣна на сумму .... —
9/ Попорчено виноградниковъ и тутовыхъ садовъ на сумму ....
10/ Попорчено, снято и увезено урожая хлѣбовъ и сѣна на сумму 2,000,000 р.
11/ Убытковъ на сумму 4,000,000 р. отъ оставшихся незасѣянныхъ полей

Всего убытковъ 24,000,000 руб.

Сельскій Старшина — Мурзабековъ

Сельскій Старшина

[illegible] Кадій Молла Шахмамед Эфендиев

Почетные жители:

125

АКТЪ

1919 года апреля 13 дня я, старшина селенія Хатман[illegible] въ присутствіи 70 домохозяевъ съ нижеподписавшимися почетными жителями селенія составили настоящій актъ [illegible]

Мужчинъ: 80

1/ Убито въ: Женщинъ: 40

Дѣтей: 20

Мужчинъ: 4

2/ Ранено: Женщинъ: 3

Дѣтей: —

4/ Сожжено домовъ и строеній на сумму 60,000 рублей..............

/Разрушено домовъ и строеній на сумму...............................

5/ Угнано, убито 500 головъ крупнаго скота на сумму 500,000 р.

6/ Мелкаго скота и овецъ 400 головъ на сумму 400,000 р......

7/ Похищено домашнихъ вещей, сельско-хозяйственныхъ орудій/хлѣба въ зернѣ и прочаго имущества на сумму 2,000,000 р.................

8/ Испорчено и увезено сѣна на сумму 200,000 р....................

9/ Испорчено виноградниковъ и тутовыхъ садовъ на сумму 400,000 р...

10/ Испорчено, снято и увезено урожая хлѣбовъ и сѣна на сумму 100,000 р.

11/ Сиротъ на сумму 100,000 р. [illegible] оставшихся вслѣдствіи [illegible]....

всего убытковъ 6,660,000 р.

[illegible] сельскаго органа [illegible]

Приходской Молла [illegible]

Почетные жители. 1/ [illegible]

2/ [illegible]

[illegible]

Ф. 1061, оп. 1, д. 8

24 — 101 — 182 — 106

АКТЪ

1918 года Апреля 17 дня, мы, Старшина селенія Тираджакъ...

въ количествѣ... 300 дворовъ [illegible] нижеподписавшимися жителями селенія

составили настоящій актъ [illegible] (въ томъ, что) во время нападенія [illegible] [illegible] 12 марта 1918 г. [illegible] [illegible] — 300

1/ Убито: Мужчинъ: 40

Женщинъ: 20

Ранено: Мужчинъ: 2

2/ [illegible]: Женщинъ: } нет.

Дѣтей:

3/ [illegible] домовъ и строеній на сумму 3000000 р.

4/ Сожжено домовъ и строеній на сумму............................

5/ Угнано, быто... 2000 головы крупнаго скота на сумму 1000000 р.

6/ Мелкаго скота и овецъ... 1000 головъ на сумму ~~[illegible]~~ р.

7/ Похищено [illegible] домашнихъ вещей, сельско-хозяйственныхъ орудій/хлѣба въ

[illegible] на сумму 2000000 р. ....

8/ Сожжено и увезено сѣна на сумму 60000 р. ....

9/ [illegible] на сумму 60000 р.

10/ Вырублено, снято и увезено урожая хлѣбовъ и сѣна на сумму 500000 р.

11/ Убытокъ на сумму 2000000 р. оставшихся несобранными въ поляхъ....

Всего убытка 21900000 р. [illegible]

[Stamp]

Сельскій Старшина Ибрагимъ Акперъ [illegible]

[illegible]

[illegible] 1/ [illegible]

2/ [illegible]

[illegible]

А. [illegible]

1,1061 [illegible]

106 134

1-4

1919 года. апреля 12 [illegible] селенія Тальиш-Нури

въ количестве 30 [illegible] съ выборными почетными жителями

селенія [illegible] настоящій [illegible] [illegible]

учащ: 20

1/ убитыхъ: вышлых: 5

[illegible] —

[illegible]

2/ раненных: [illegible] } нет

[illegible]

3/ [illegible] на сумму 600000 р.

4/ [illegible] на сумму ....

5/ [illegible] 250 [illegible] на сумму 150000 р.

6/ [illegible] 300 [illegible] на сумму 300000 р.

7/ [illegible] 13.

[illegible] на сумму 2000000...

8/ [illegible] на сумму ....

9/ [illegible] на сумму нет.

10/ [illegible] на сумму 100000 р.

11/ [illegible] на сумму 1000000 [illegible]

[illegible] 6100000 р.

[illegible]

[illegible]

ф. 1061, оп. 1, д. 83

8-4 126 127

[illegible] Агдаш 12 [illegible] .... [illegible]

100 [illegible]

[illegible]

1/ [illegible]: [illegible] 570
[illegible] 30
[illegible] 20

2/ [illegible]: [illegible] —
[illegible] —
[illegible] —

3/ [illegible] на сумму........ —
4/ [illegible] 69 [illegible] .... 1,200.000 руб.
5/ [illegible] 1000 [illegible] ...... 2.000000 руб.
6/ [illegible] 500 [illegible] .... 250000 р.
7/ [illegible] хлеба, [illegible]
[illegible] .... 1,000000 р.
8/ [illegible] уезде [illegible] на сумму........ —
9/ [illegible] на сумму........ —
10/ [illegible] уезде [illegible] хлеба [illegible] на сумму 500,000 р.
11/ [illegible] сумму 500000 р. [illegible]

[illegible] 6,450,000 р.

[illegible] Мусеви Исабеков [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

f 1061, siy. 1, iş 83

124 128 458

АКТЪ

1918 года [illegible] дня, старшина селенія [illegible] въ количестве 60 домовъ вмѣстѣ съ выборными почетными жителями селенія составили настоящій актъ въ слѣдующемъ:

1/ убитыхъ:	Мужчинъ:	130
	Женщинъ:	57
	Дѣтей:	25
2/ раненыхъ:	Мужчинъ:	~
	Женщинъ:	~
	Дѣтей:	~

3/Разрушено домовъ и строеній на сумму..............................

4/Сожжено 35 домовъ и строеній на сумму..............................1,140,000 руб.

5/ Угнано, убито 280 головъ крупнаго скота на сумму...800,000 р.

6/Мелкаго скота и овецъ 250 головъ на сумму.......250,000 р.

7/Похищено домашнихъ вещей, сельско-хозяйственныхъ орудій, хлѣба въ зернѣ и проч. имущества на сумму..................4,000,000 р.

8/Попорчено и увезено сѣна на сумму..................

9/Попорчено виноградниковъ и т.п. видъ садовъ на сумму........

10/Попорчено, снято и увезено урожая хлѣбовъ и сѣна на сумму 160,000

11/Убытковъ на сумму 2,000,000 р. отъ оставшихся незасѣянныхъ полей

Всего убытковъ 7,127,000 р.

Сельскій Старшина [illegible]

[illegible]

Почетные жители: [illegible]

f. 1061, siy. 1, iş 85

3. II 136 13776

Актъ.

1919 года Апреля 14 дня. Я, Старшина селения Зейва въ количествѣ 50 дымовъ вмѣстѣ съ нижеподписавшимися почетными жителями селения составили настоящий актъ въ томъ, что во время нападения армянъ на наше селение въ мартѣ 1918 г. жители нашего селения пострадали въ слѣдующемъ:

1. Убитыхъ: Мужчинъ: 30, Женщинъ: 20, Дѣтей: 32
2. Раненыхъ: Мужчинъ, Женщинъ, Дѣтей — нѣтъ
3. Разрушено домовъ и строений на сумму 100,000
4. Сожжено домовъ и строений на сумму 180,000
5. Угнано, убито 380 головъ крупнаго рогатаго скота на сумму 190,000
6. Мелкаго скота и овецъ — 150 головъ на сумму 60,000
7. Пограблено домашнихъ вещей, сельско-хозяйственныхъ орудий, хлѣба въ зернѣ и прочаго имущества на сумму 1,200,000
8. Попорчено и увезено хлѣба, сѣна на сумму 100,000
9. Попорчено, сжато и увезено урожая хлѣбовъ и сѣна на сумму
10. Убытки на сумму 200,000 отъ остановки сельскохозяйственныхъ работъ [illegible]

Всего убытковъ 1,840,000

Сельский Старшина Ага Бала Гадж. Амирали [illegible]

Почетные жители: [illegible]

f. 1061, siy. 1, iş 83

15

[illegible] вернулся из Сибира в [illegible], где я остался [illegible] вместе с товарищем Иваном по кличке (Усачь), который мне не посоветовал остаться в Баку и то могут снова арестовать. Я решил выехать в Пер[illegible] Тут [illegible] с товарищами открыли школу и пригласили учителей, [illegible], что среди учителей некоторые революционеры. С этими товарищами мы открыли театр, и установили связь с [illegible], [illegible] агитировали среди крестьян, что [illegible] подавали много [illegible], а среди солдат агитировали против войны. Вся эта работа [illegible] в Селениях, [illegible], [illegible]. Прошли несколько месяцев, начальник гарнизона получает телеграмму о [illegible] в Петрограде, но мы конечно не поверили, только после второй телеграммы, организовали демонстрацию, с красными знаменами, с многочисленной толпой, где участвовали армяне, русские, [illegible] вступили в город [illegible], где состоялся большой митинг. Выступали: [illegible] Григорий бывший [illegible], затем коммунист тов. [illegible], и один доктор ассирец, по имени Абрам. Все они говорили о перевороте, и как он приобретет. Через месяц при голосовании в Учредительное собрание [illegible] большевиков, получил 3 раза больше голосов, чем все остальные, а потому среди солдатами и [illegible] конфликт, что [illegible] поводом тому, что солдаты бросили оружия, начали поднимать город и с криком "[illegible] войны" [illegible] город [illegible]. Это был [illegible] полк и [illegible] [illegible] я вернулся в Баку, приблизительно [illegible] или в Январе, когда грузины и татары обезоруживали русских солдат, едущих в Россию. Тут были большие столкновения, на что бакинские рабочие запротестовали и тов. Шаумян выехал в [illegible] и [illegible], [illegible] проехать в Россию. В [illegible] было большое столкновение и после чего войска проезжали в Россию.

[illegible] 6 [illegible] уже были сформированы [illegible] национальные так и большевистские, [illegible] [illegible], рас[illegible] нас, всех старых товарищей, [illegible], что мы должны исполнить задачу заданный Шаумяном и Джапаридзе. [illegible] было [illegible] 1918г. Где [illegible] пушку под [illegible]-

после этой случая, войска были готовы, как с нашей стороны так и национальных.

В это время они заседали в мечете выше помянутые команды. Шаумян предупреждал, что в час ночи будет сигнал после чего, нужно было напасть на штаб мусаватистов. Так и было после сигнала, вооруженные части напали на штаб. После горячей схватки штаб был взят. Там мы нашли лабораторию где приготовлялись пули и взрывчатые вещества. Там работали рабочие Нобеля и германцы. 18-19 марта война продолжалась. В этой войне погибли Атабеков, Мепыткин, и Тагиев. Мусаватисты сдались и война прекратилась. Большевики стояли во главе.

На помощь диким дивизцам пришли дагестанцы и в день похороны Атабекова, хотели напасть на город. С помощью наших войск удалось их разбить и по приказу Шаумяна мы продолжали преследовать их. Как раз получили известия, что в Шемахе в Сел разграбили и подожгли. Преследовали до Маразы, там мы арестовали 60 делегатов среди которых был взят Т. Камзбекова с женой и сыном. Мы их послали в Баку, а остальных допрашивали. Тут работал тов. Крылов. Солдаты желали убить всех делегатов, но тов. Крылов убедил убедил их и не допустил этого. Было 15 тысяч беженцев. Но враг еще не был разбит, и мы продолжали преследовать их. Обезоружили 8 сел. Затем наступали на Шемаху и после долгих и горячих схватков Шемаха была взята. В то время, как наши подкрепляли город С. Малаев с помощью беженцев поджег город. Его присудили к расстрелу, но был спасен по просьбе солдат. Оттуда двинулись на Гокчай. Тут мы узнали что Шаумян в Кюрдамире и начали поддерживать связь. Тут случайно оказалось что мы окружены и спешно начали отступать к Ивановке. Тут мы узнали, что Бичерахов прибыл в Аг-су и что Амазасп оставил фронт и вернулся в Баку. Постепенно отступая мы пришли в Баку. Мы узнали, что Бичерахов старается свергнуть нас и пустить в город англичан, и еще в Аг-су мы видели англичан, которые

то время всех наших товарищей на пароходе "Колесников" арестовали и посадили в тюрьму. Это было 5-го августа, когда город был осажден и турки чуть не ворвались в город, только благодаря Петрова турки были отброшены, и город был спасен. Но спустя месяц, город был сдан туркам. Амиров только послал к нам записку что мы во время их спасли, но эта записка, товарищ передал нам поздно, и все наши товарищи были выведены из тюрьмы. Куда их отправили мы не могли узнать. Прибыв в Петровск, мы узнали что наши товарищи в [illegible] устроили [illegible] на [illegible], [illegible] решили послать в [illegible] т. Г[illegible]ва, чтобы тот [illegible] товарищей. Он прибыл в [illegible] очень поздно, застал только их трупы. На обратном пути был арестован по приказу [illegible] и через [illegible] освобожден, после чего он [illegible] обратно в Петровск. [illegible] мы советовались и хотели выехать в Астрахань. Но [illegible], ввиду того, что [illegible] просили очень долго. После сдачи Петровска мы прибыли в Ас[illegible]хань. [illegible] были наши товарищи, которые продолжали свою работу и имели столкновение с [illegible]. Спустя месяц на [illegible] санитарных пароходах прибыли в Ба[illegible] положение было серьезное и [illegible] работа [illegible]. [illegible] месяцев 6. [illegible] в Ба[illegible] [illegible] все товарищи которые освободились. И [illegible] в [illegible] театре устроили траурный день, в память павших товарищей. [illegible] выступали с речами убитых товарищей, и с протестом против палачей.

[illegible]пусти не много времени около вокзала был убит [illegible]. Тов.
[illegible] был арестован и приговорен 10 л. каторжных работ.
[illegible] комитет старался его освободить но не удалось, он был
[illegible]слан в Александропольскую тюрьму и там повешен. После убийства
[illegible], тов. Сафаров выехал в Тифлис, чтобы убить [illegible]. Этот
террор был неудачный, [illegible] был только ранен, а грузинский
генерал убит. 2-го апреля Сафаров убит в Тифлисе.
[illegible] поддерживался также с Петровском. Там были наши товарищи.
[illegible] связь также с канцелярией градоначальника, где работал наш
товарищ Арташес Арутюнов, который и дал нам знать о том, что
хотят арестовать тов. [illegible], Ардаша да [illegible] арестовали
одного очень похожего на [illegible]. [illegible] товарищи приехавшие
с [illegible], мы закупили оружия и вооружили всех товарищей.
Несмотря на то что положение было весьма серьезное, но мы знали
что дни их сочтут и что скоро будет конец. [illegible] 20 апреля
утром, зная что наши очень близко мы заняли Парламент и арестовали всех чиновников правительства.

30/I-22 г. Н. [illegible]

Копия

84

Шемахинская Трагедия

Автобиография

Из Воспоминание старого большевика депутата Баксовета

Март 1918 год Баку. После февральской революции Бакинский Совет депутатов, в котором было большинство меньшевики, эсеры, дашнаки, мусаватисты, еврейские бундовцы. Каждая политическая партия входящая в состав депутатов, имела свои фракции. Эти фракци между перерывами велись совещании.

Когда возникал тот или иной вопрос одна или две фракции требовали перерыва. Иногда перерыв продолжается сутками.

Но если стоит вопрос о выборе председателя или того и другого руководящего лица, то фракции блокировались для совместных совещании и по соглашению выдвигали кандидата наконец большевики решили окончательно взять власть в свои руки. Совет помещался в помещение ныне Дворец Аветь. Когда большевики во главе Шаумяна, Джапаридзе, Фиолетова, Мир Баши Касимова, Азизбекова, Азакьяна, Колесниковой, Данейшвили, Корганова и другими товарищами, вошли в помещение где заседал совет и заявили им товарищ Джапаридзе, что фракции большевиков требует передать власть большевикам. Каково было удивление меньшевика Айоло, эсера Садовского, что большевики осмелились на такой шаг и что они ни за что не отдадут власть. Тов. Джапаридзе и Шаумян заявили, что если они добровольно не уступят то к ним будут приняты меры вплоть до ареста. Приказал Красной Гвардии Начальнику, тов. Зацеку арестовать весь Президиум Совета во главе Айоло, Садовского и других находившиеся при них.

Обслуживающий персонал объявил забастовку, в знак протеста.

Тов. Джапаридзе предложил оставатся на месте и продолжать работать. Нас красногвардейцев каждому столу приставили и требовать работу продолжать однако служащие приступили к бойкоту и к итальянской забастовке.

Немедленно Шаумян и Джапаридзе решили перенести Совет в другое помещение.

Джапаридзе распорядился выделить из отряда красногвардейцев Иванникова Зацека Бокова Бочарова немедленно занять помещение общественное собрание которое было в нынче под клубом где происходили картежные игры и кутежи.

Явившимся к помещению и потребовав освободить немедленно помещение для Совета депутатов солдат и матросов, то получили категорический отказ, и применили физическую силу. Бывшие официанты и лакеи забаррикадировались на силу мы тоже применили свою силу, дверь открыли, заняли помещение установили караулы из красногвардейцев, выдворили всех обслуживающий персонал и некоторые остались обслуживать Совет.

Когда водворились в новом помещение интересное получилось явление немедленно представители левых политических организации в Совет депутатов к его председателю Алеше Джапаридзе левые дашнаки от левых социал революционеров и от меньшевиков интернационалистов с предложением совместно работать в Совете с обязательством предоставит второстепенные руководящие должности.

На заседание большевиков, по предложению тов. Шаумяна было внесено заместителем Председателя Совета ввести левого дашнака Велунца, председателем революционного комитета города Баку Сухарукова Ивана. При условие председателем по вооружению от большевиков т. Касимой и Бочарова.

Организовал Совет Народных Комиссаров. Председателем т. Шаумяна Внутренних дел т. Джапаридзе, заместителем Азизбекова. Комиссаром просвещение Сеница и зам. Колесникова, председателем Азревкома Нариманова, Наркомфин Фиолетова Ваню, Нарком Военмор т. Корганова и др.

Чрезвычайным Комиссаром в Шемаху были назначены Семен Шгенти и зам Фролова. Которые несмогли проводить национальную политику. В силу этого засилием с одной стороны дашнаков и мусаватами произошол резкий конфликт Город Шемаха населенная верхняя часть Армянами, а нижняя Азербайджанцами

-85-

Одна из группы дашнаков коммуниствено надругалась на мечетью Азербайджанцев.

Население нижней части восталс против верхней части началась резня между армянами и азербайджанцами.Поголовны началась уничтожением друг друга.Начались поджоги пожар охватил весь город крики и вопли в ночной тишине огласили окрестности города.

За одну ночь города как не было.Население было уничтожено.Когда были получены известия о чудовищно зверском истреблением города и население немедленно были приняты меры.

Освободили Терентий Фролова и выехала срочно комисия на место в Шемаху под председательством т.Джапаридзе,Кадырли Бочер и Каитченко.

По прибытию на место,что увидели сплошной пожар горели подвальные помещение трупы обгорелые валялись всюду по всему городу,от трупов разлагающихся стоял невероятный трупный запах.К этому дополнял дым от догоравших зданий и трупов. По городу валялись простреляные и изуродованные швейные машины,самовары,кровати,посуда казаны,кастрюли.Мы пришли в неописуемый ужас,у нас содрогалось сердце,хотя мы всех много видели военных ужасов. Но такого невидели и не помнили.

По городу бродили шайки грабителей,которые пользуясь несчастьем граждан, тащили все что возможное ковры,кровати,швейные машины,посуду и уцелевшую мебель.

Тов.Джапаридзе немедленно распорядился отобрать у мародеров все вещи и предложил отозвать ревком эвакуировавшийся в селение Хилмили /Исмаилли/ в город Шемаху и приступить к востановлению города.

Созвать в городе Шемаху ~~жкк~~ крестьянский съезд.

Показать крестьянам,что Советская власть существует здесь и Шемаху и что будет приняты меры по защиты обиженных.

Вместо отозванных (чрезвычайных) комиссаров назначил вновь товарища Бочарова предложил приступить к востановлению города.

Формировать и местных жителей воинский отряд и милицию освободит коменданта Шемахи дашнака Пахлацин расформировать его отряд бездействующий во время погрома.Обещали прислать подкреплением материалом и живой силой.

Действительно были высланы 50000 руб денежками,врачебный персонал,инженер строительства материал проволочные заграждение мастера Серебрякова дашнака,который весь присвоенный материал отправил в Армянской церкви серпы для уборки созревающего урожая.

Был также выслан дашнак Лалаев Степан,который имел с обширный мандат полученный от Авревкома.Все это было предусмотрено с происходящими событиями,которые назревали быстрыми темпами.Как известно с развивающими событиями внутри страны всюду вовникали Советская власть продолжающая империалистическая война подходила к концу.

Дрогнувшая армия потрясенная революцией началась массовое дезертирство,сплошное бегство из армии. Большевики считали возвращающихся бойцов задерживат и из них формировать отряды на подкрепление молодой Советскую власть с этой целью и был назначен Лалаев местный кочи.

Но мы не имели опыта ни в чем.Воспользовались нашей неопытностью Лалаев организовал во круг себя шайку бандитов,которы терроризовал местное население делал нападение на населенные пункты,отбирал скот насиловал женщин.

Когда мы созвали с"езд крестьян,первые депутаты шедшие с белым флагом в город Шемаху. Лалаев со своей бандой депутатов из селение Заргаяди и Пирсагатка на дороги растреляли гражданку с двумя дочерями из селение Кугань.подвергалась нападению Лалаевской банды который пытался их изнасиловать.

Подоспевшие с Советским отрядом были спасены и отправил на попутной машиной в Баку. Это спасение послужило спасением и меня.

18 июня 1918 года турецкие полчище заняли город Шемаху и стали направлятся на Баку. Наши малочисленные отряды стояли расположены по Пирсату около Астраханки.Командир Джумшуд Степанов нашего отряда без разрешение самше разбил денежный сундук похитил 50000 руб и эвакуировался Химили Моровы по дороге турецкие банды перерезали путь отступление захватив часть наших работников,медицинский персонал,телеграфистк,

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

Оганезов же бежал, захватив только денежную сумму. Оганезов симулируя что якобы денежную сумму отняли турки и что якобы он принял бой с турками ранил себя перочным ножом палец. При эвакуации из Баку Оганезов у тов. Хутуляшвили украл сапоги и гимнастерку. С приездом в Астрахань Оганезова был разоблачен и арестован.

До Шемахи интересный был случай, когда начали проводить работу по очистке города и прилегающие сады, то обнаружили мальчика зовут Искендер, который от ужаса потерял дар слова: он мимикой показывал нам, что его мать и отец были зарезаны. При этом ужасе он лишился языка. Течение пребывание нашего в Шемаху мы его воспитывали, что стало с ним неизвестно.

С оставлением гор. Шемаху, мы связались с гор. Баку с тов. Шаумяном, который приказал чтобы из пределов Шемахинского района ни куда не выезжать. Оставатся и ожидать дальнейшее указание.

В ожидание указаний выехали на фронт расположенный по линии правого берега от Николаевки-Химили, Марьевка-Астраханка. Проверяя эти посты, через курьера получил сведение, что в селение Химили собрался старообрядческий Совет, что прибыли представители из Геокчайского района села Ивановки старики.

Прибыв на место в селение Химили где уже состоялось совещание на котором решался вопрос: что делать в связи в торжением турок в пределы Шемахинского района от имени граждан села Ивановки привезли письма с обращением к гражданам не сопротивлятся турецкой армии, снабдит их войска хлебом и фуражом, сдать имеющиеся оружие всем населением, турецкое командование обещает охранят мирных граждан и что ни каких не будет препятствовать к свободному передвижению на всей территории. Но для населению армянского происхождения пощады не будет.

Мы большевики призывали организовать отпор туркам вторжимся на территорию. Скрыват продовольствие и фураж, способное население стат под ружье влится в отряды сопротивление, организованный путем отступит к Баку и вступит в действующую Армию сопротивление. Спасти Баку с его нефтяными богатствами. Не допустить к разграблению и уничтожению народа других национальностей. Горе тем кто польстится на турецкий обман Пролитая кров, от турецких палачей потребует от мщение. Советская Россия не простит за измену, своему народу.

Но старики не подчинялись нашему призыву, обещали содействовать туркам, за исключением молодежи, которые упорно возражали всем мероприятием которое они намечали согласно призыву турок.

20 июля вечером, когда сидели и мирно вели беседу, послышался гул шедшей машины. Вышли на встречу машины на расчёт что приехал из Баку тов. Джапаридзе, но каково было удивление из машины вышел турецкий генерал Нури бей в сопровождение Аскерова.

Нам присутствовавшим при беседе не удалось скрится и нас немедленно арестовали. Бочарова, Соловьева и Баширова, Соловьева как молоканин немедленно по просьбе стариков был освобожден. Баширова как армянина расстреляли, меня допрашивали, били спрашивали кто таки большевики и что они хотят, много ли этих большевиков, сколько войско кто такой Ленин и где он чем занимается какие указание в части Баку и нефти. После допроса приказали раздет и заперет в крестьянский амбар. Ночью Соловьев Подосиников с помощью взлома стены и убийства часового, освободили вывели на дорогу направили на Алты-Агачь. Местность незнакомая, горная идущая дорога плохая, проезжая заросшая бурьяном и травой с рассветом дня удалялся от дороги в сторону, летнее время днем жарко, воды нет, мучил голод и жажда. Питание было хлебные колосья.

С трудом добрался до Алты Агача в котором был уже отряд турецкий. Который требовал от населения выдачи оружия и продовольственного снабжения. Благодаря Судакова и Гуднина которые мне предложили помощь. Первое время сделали убежище на водяной мельнице подпольем, а затем перевели в горы севернее Алты-Агача, где хорошо устроился. Ежедне но доставали хлеб, молоко и другие продукты питание. Жилось комфортабельно, как на даче, но меня тягстило неведением что же творится в Баку, какая судьба постигла Россию сражавщаяся на фронтах с контрреволюцией. Я же

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

....4-го-толька, что нижняя команда отказалась итти за англичанами, тогда как верхняя согласилась. Нижняя команда - матросы отказались итти за англичанами Энзели.)

Характерный момент - роль Ермакова, Тушкова и Васина. Тушков - член Президиума Центрокаспия, Ермаков - также. Когда т.Джапаридзе был Председателем а Аракелян Александр поручили мне, чтоб я пришел к нему и доложил, что он хочет с ними видеться - это было уже после утверждения нас - что он хочет поговорить по некоторым вопросам, он полный ненависти к вчерашнему другу отбросил это предложение. Когда я подошел к Алеше, то он сидел в маленькой комнате со Степаном. Он говорит: вчерашний друг, сегодня мерзавец. Взявшись за это за голову.

ГАДЖИЕВ - Товарищи, я помню как сейчас, как организовывалась Красная гвардия в Городском районе. Правда, очень мало было нас в Горрайоне. В Красной Гвардии состояли Я, затем Агаев, Мах... Сеид. НачКрасной Гвардии был т.Квитченко, помощником служ..., как указывали, стояла на Гимназической - "Бо Монд". Тов. ...стамов вчера говорил, что якобы цель Красной Гвардии была совершенно иной, отлична от целей боевой дружины. Я думаю, что это не совсем так. Опорой нашей большевистской организации вначале являлась наша Красная Гвардия. Далее идет наша дружина. Я хотел бы вкратце остановиться на тюркской части, ибо помню из ... товарищей дружины являлся т.Мухтадыр, который работал в ...ской компании, затем Киз Мамед - один из боевых товарищей и Тагн Рамазан-Задс. Почему то вчера о них здесь не упомянули. Они были связаны с нашим штабом. Я знал их по работе в Гуммете. Со дня Октябрьской революции я был мобилизован партией. Я работал швейником, в Союзе с 12 года. Меня, как т... мобилизовала партия и я помню мобилизовала ещ... Таги Р...де и т.Кизмамеда, Мухтарбира и еще т.Бала Эфендиева, который сейчас секретарь ЦИК. Мы работали под руководством Зар... ...ровой. Мы были агитаторами по организации советской власти. Помню во время мартовских событий, перед этим у нас собрание на Телефонной улице, в котором председатель был т.Квитченко. Я был членом Президиума собрания. В это время дали знать о событиях, создались некоторая паника. Стали передавать, что на улице стрельба. Когда мы

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

ран большевиков и вместо там на фронтах гражданской войны.

Однажды принесли очередную передачу продукты девушка мне сообщи ла, что один мулла из села же Мугань очень интересуется мной. И попросил девочку, чтобы дядя Тимофей хозяин мельницы пришел ко мне в горы.

Долго ждать не пришлось, так как на следующий день дядя Тимофей пришел и сообщил что мулла Ахундов хочет повидатся со мной по какому-то случаю, но откровенно не говорит. Чернышов посоветовался со мной сказал, что о переговорит со старшиной Гудниным, которые на следующий день решили сделать свидание в селение вечером.

На следующий день вечером на окраине села Алты-Агач состоялось свидание. С какой опасностью шел на эту встречу. С заходом солнце мулла уже ждал моего появления. Медленно с опаскостью я появлюсь мулла кричит кардаш, кардаш-ты мой кардаш взяв мои руки в свои горячо стал целовать.

В результате оказалось, что спасенных из изнасилования от делеев его жена и дочери. На моей правой руки делает надрез появилась кровь он говорит сейчас ты мой кровный братттоже сделал он и у себя.

Ахундов пригласил ехать к нему в селение Мугань от куда близко ст. Кизил-Бурун но я опасался потому что по пути стоит селение населенное Агдарицами народ воинственный и беспокойный. Ахундов успокаивающе говорит, что боятся нечего они сыты, а мы шагиты. Вера у нас равная к тому же вас проведем тайными тропами.

С наступлением ночи мы отправились в путь. До селению Мугань насчитали 16 км. Но мы шли густым лесом, крутыми горами, утомившись отдыхали у чровное на вторые сутки мы добрались до селение Мугань где была устроена встреча с его женой и двумя дочерями, которые сердечно благодарили и целовали за спасение их от позора.

Затем был устроен обильный ужин зарезали барана скипятили самовар, сливочное, масло чурек, но мы утомились дорогой крепко заснули не дождавшись обильного ужина.

После крепкого короткого сна немедленно потребовал ехать дальше мулла Ахундов предложил остатся у него хотя бы до конца гражданской войны, между прочим предложил если я не желает выбрать в жены его одну дочь этот неожиданный случай поразило меня.

Как это так дочь мусульманина за русского. Зейнаб ханум, говорит что они давно мечтали выдать одной дочери за русского, уезжая на станцию Кизил Бурун Ахундов просил передат Советской власти, чтоб скорей возвращались обратно. Якши якши Советская власть все якши сделал.

На станции Кизил Бурун стояла о рота наших бойцов из красных партизан, как только доложили командиру о положение в районе, из прилегающих гор появились банды преследующая нас, развернувшиеся партизанский отряд завязался бой.

Шедший из Хачмаса ~~[illegible]~~ резервный паравоз принял нас и весь партизанский отряд доставил в Беладжары где стоял штаб нашей Советской Армии во главе тов. Карганова с которым совместно прибыли в Баку к председателю Совнаркома тов. Шаумяну, который обрадовался моего появления сказал: откуда явился мы имеем сведения, что ты давно растрелян турками.

После информации о положение в районе и на фронте тов. Шаумян распорядился всех отступающих наших частей сосредоточит на Петровскую площадь и приступить к активной обороне гор. Баку от наступающих турецких войск.

Можно много и подробно писать но мне тяжело.

Старый большевик Бочаров *[signature]*

С подлинным верно: Зав. Партархивом Азербайджанского филиала ИМЛС при ЦК КПСС

/Зайцева М.А./

Ж - 3

.. на улицу, то увидели, как убивали амбалов, которые несли мебель и т.д. Когда мы бежали по Молоканской ул., то мы видели т.Стуруа, который кричал Железину, что не ходи, тебя убьют. Когда я подошел к Молоканской 3, где была квартира Маркина, т.Березин говорит :"Давайте у нас мы организуемся, а потом вместе пойдем". Должен сказать, что за 2 дня до этого я явился в наш комитет Партии к т.Зевину нашему секретарю партиома. Там мне Мешадибек Азизбеков сказал, что сегодня в Тазапирской части будет митинг, и что Зевин говорит, что нужно кого нибудь быстро командировать туда, чтобы знать, что говорит Мамед Расул-Заде. Меня командировали туда. Меня послали, должен сказать, потому что я в тюркской части не жил, меня там мало знали, большей частью я вращался среди русских, будучи швейником. Мешадибек говорил: "Сходи ты туда, т.к. тебе будет доступнее и ты послушаешь о чем будут говорить". Когда я явился туда, двор был полон народа, и в это время Амир Расул-Заде произносил зажигательную речь. Он говорил о том, что нужно во имя ислама, Турции и т.д. об'единиться. Вышло так, что большевики......

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

...рашний день. Так вышло, что русские большевики приехали и над
...омандуют. Нас разоружили. Тогда еще не назывались Мусават,
...льманович Национальный Комитет, Иттихад. Он говорил около
...ра часов. Что он говорил. В общем вышло так из его речи,
... мы должны пред"явить требование Бакосовету, чтобы немедленно
...ужие сдать, а если не сдадут, мы поведем наступление. Мы
...ане, во имя Ислама должны об"единиться и выгнать русских сол
... вернулся и подробно рассказал Мешади Азизбекову, Ване
...рову и Зевину. Они меня выслушали. Идут в Исполнительный коми
... это время тов. Сардаров выходит из Исполкома и говорит:
...наешь ли ты как было дело" Я ему передал, что все подробности
...ссказал Мешадибекову, Ване Каспарову и Зевину. В общем он
...т- что нас ждет. На следующий день приехала делегация их в
...лнительный комитет, но об этом уже вчера тов. Гамид подробно
...казал. Я хочу сказать, что среди тюрок были такие товарищи,
...е не понимали момента, но были тов. Мешадибеков и Сардаров
...мали самое активное участие, они меня рекомендовали в партию
...е с тов. Квитченко и Гамидом Султановым. Помню после мартовс
...обытии, когда пошел на фронт, меня с фронта вернули. Помню
...Струуа на балконе на Мариинской улице. Помню окопы в Исмаилие
... меня взял тов. Зейлидзон, который меня взял на автомобиле.
... что были товарищи, которые говорили, что раз тюрок, значит -
... вот, когда Зейлидзон меня взял на машине было несколько выстре
... когда доехали до Кулебякинской машину остановили и меня хоте
...ить. Несколько дашнакских солдат хотели убить, но кажется
...хшиев, который говорил по армянски сказал - это наш товарищ
... спасли. Тов. Зейлидзон меня притащил на квартиру и там оказал
...инскую помощь, тоже самое, когда привозили раненых солдат я
...ал как на перевязочном пункте, но у меня не было терпения, я
... на фронт, но все товарищи были голодны, не было хлеба.
...некоторыми товарищами поехал на Торговую улицу и Б. Морскую, где
...ре была пекарня. Прихожу сюда и они нападали и спрашивают есть
...есь никаких тюрок, это грузины и таким образом мне удалось

ваться . После этого сейчас же по постановлению партийного
митета я был командирован во главе тов. Мешадибекова в Шема-
за подписью тов. Шаумяна и Джапаридзе для работы для успо
ения жителей и организации сов. ласти. Когда мы приехали в
маху нас встретили дашнаки и тоже попытались убить, но тов.
ы Мирзабекян, который сейчас в Тифлисе нас спас, он говорил-
к не стыдно Мешади Азизбеков старый большевик. Н т все
вно, тюрок надо убить. Потом поехали в Мадрасы. Население
ю там измучено, там происходили насилия над женщинами, а по
ицам бочки с вином, все были пьяные, творили страшные безобра
я и надо было приказать вылить вино на улицу чтобы прекратить
ьянство: В общем беднейшая часть армянства приняла хорошо.
организовали бедняцкий комитет, потом организовали совет,
были три дня, поехали в Шемаху, а из Шемахи отправились
Алтыагач. Там была встреча лучше. Был созван митинг, высту -
ли т.т. Таги, Мешади и я, призывали к миру, молокан, тюрок
армян, а между прочим молокане боялись и тюрок и армян. Мы
ворили, что приехали от имени Бакосовета наладись связь. Тогда
ганизовали бедняцкий комитет, побыли 3½-4 дня и потом мы
ехали в Кубу, чтобы установить связь. Молокане говорили, что
с могут убить . В тех районах все время были бандиты....

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMIYASI
TARİX İNSTİTUTU

бандиты, насел ни тюркское, занимается грабежами. В это молокане избрали 3-х своих представителей, стариков лет под которые владели тюркским языком и, которые нас сопровождали. аем к мельнице. Конечно, мы были вооружены, у нас были ко- турецкие винтовки, у каждого револьвер и молокане были ны.(Смотрим, караульщик дает сигнал. После сигнала за этой окружили нас человек 50 вооруженные русскими винтовками. Это дикая дивизия. Она отняла у нас ружья, отняла лошади и пове- лес за мельницу. Один из этих главарей сказал, что надо нас рлять, привязать дереву. Нас привязали. Над нами много лись. Если б не было этих 3-х молокан, то мы оттуда не лись бы. Эта дикая дивизия боялась молокан. Молокане заявили, ли Вы их убьете, то мы ни одного из ас не оставим живым, же Ваши семьи. Таким образом, они решились с нами покончить. ого они над нами издевались. К сожалению, у них не нашлось ного грамотного еловека, который прочитал бы эти документы. казали, читай и переводи. Я прочел и вместо подписи Шаумяна Джапаридзе, потому что они были настолько проти армян на- , что говорили, что Вы отправьте проти нас русских солдат мы будем не так озлоблены проти советской власти. Тогда дибек заявляет "Имейте ввиду, что если Вы нас [illegible] те, то этим вы не спасете вашу дервню" Мы являемся пред- телями Бакинского Совета, бакинского пролетариат, кото- нас командировали и мы хотим, чтоб между нами были дру- е отношения". Они решили пригласить муллу, чтобы по мот- , что он скажет. Нас раздели, проверяли даже тюрки или не . Появляется их мулла и говорит: "Это кровопийцы-мусуль- , по нашему закону надо их уничтожить . Молокане начали ать, падать перед ними на колени, просить, умолять, чтобы вили нас в ближайший Комитет , а в Саят- изи был их главный тет, и что там решат так и сделать. Таким образом, моло- удалось нас спасти. Отправляют нас в Саят-Кизы и говорят нам, чтоб нас оставили. Молокане говорят, что мы не ос- своих делегатов. Нам их поручили и мы должны сопровождать же за нами поехали.

Эта дикая дивизия отправила 3-х человек вперед, для того

по дороге нас убить. Мы поехали, в лесу поднимаются трое
руженных винтовками и приказыв ют: "Стой". Опять те же люди,
орых мы там видели. Моло ане начали по мусульмански их ру-
, что если вы убьете, то ни одного человека не оставим. В
эм молоканам опять удалось нас спасти. (Приезжаем в Саят-Кизы,
ым в это время был Гумметский Комитет Беднот и было несколь
членов Гумеда. Мы находились там подпольно у одного крестьянина
ника Гуммета. Он говорит, что мы должны здесь созвать митинг
ворить с населением, чтоб они отдали оружие. Нам го орят,
а Вам надо ехать, потому что вас могут убить. Мы ре или, что
ночь переночуем, а на завтра в 12 час.созовем митинг. Митинг
вали. Выступали на митинге Мешадибек Азизбеков. Я говорил,
ом Таги Рамазан-Заде и молокане выступ ли для того, чтобы
ановить дружеские отнош ния. Все гл вари дикой дивизии были
ружены. В этот вечер должна была прибыть к ним большая помощь
говор т, надо кончать митинг, Вам надо уходить отсюда. Была
нята резолюция такого содержания, что мы вполне сочувст уме
ёмсктйо власти, но мы требуем, чтобы ни одного армянского сол-
т к нам не посылали бы. Мы организово али Комитет Бендоты, соз-
к Бюро Советов, возв ащае ся в Шемаху. Опять здесь дашнаки
снают изд вать я над нами. Мы находились т м всего о одо
ядя.) После возвращения Мешади бек сделал доклад в Баксовете
ом, в каком положении наход тся Шемахинский уезд. Спустя
ней я заболел сыпны тифом, лежал 1½ м-ца в больнице. Потом
постановлению.......

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

...по постановлени Бакинского Исполкома мне дали 3-х месяч- отпуск. Я был отправлен в Сталиноград. Со мной ехал тов. ...даров тоже в Сталинград. Ему было дано чрезвычайное полномо- по части снабжения Баку хлебом из Саратова и Царицына ...талиграде тогда быль Сталин. Сардаров меня познакомил со Ста- ...ым. Он был очень близок с ним. Он передал ему письмо тов. ...ина. Я помню, что тов. Сталин заявил, что повидимому не ...го придется нам быть в Баку, ибо мартовские собтия, ...явшие характер национальной войны были очень неудачны. Он ...рил," Вы неправильно подошли, настроив одну национальную ...пу на другую" . В это время шло наступление турок на Баку. ... тов. Сардаров по поручению тов. Сталина поехал в Саратов. ...ли в это время в Сталинграде. Когда тов. Сардаров вернулся, ...он был у Сталина, который дал ему директиву ехать в сторону ...рахани и пробираться дальше. В это время здесь советская ...сть пала и нужно было работать подпольно. Меня же он послал ...тать в 10-ую армию. До 22-го года ноября месяца я был оторван ...ле этого отсюда и по предписанию ЦК ЗКП тогда был командирова ...тно в Закавказье.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ. Скажите, кто присутствовал на собрании в мечет ...о представляла аудитория.

ГАДЖИЕВ. Я помню,что там был Хан Хойский, затем Топчибашиев, ...улла Шамсадинов, Амирасланов и другие. Я помню,что Мамед ... Рассул Заде произносил речи в чисто национальном духе. Ауди... ...я состояла из беков, ханов, мулл, были сеиды, лавочники ...обще все базарники. Бедноты было очень мало.

Затем я забыл сказать по поводу Ашурова. Был один такой ...ьки товарищ. Он был одним из активных тюркских работников ...ета, он работал в Шемахе. После моего возвращения он был ...дирован также как и тов. Таги Рамазан Заде и Мамед Таги ... из Балаханов в Шемаху. Их троих убили дашнаки. По сведениям ...Буниата Сардарова его схватили около Петровска и он был там ...ницами расстреляны.

ПОПОВ. Товарищи, у меня небольшая историческая справка. ...е 17-го года здесь в комитете партии был поставлен вопрос

MÜNDƏRİCAT

Ön söz 3
Giriş 10
Şamaxı qəzasında erməni cinayətləri............................ 15
Nəticə..30
İstifadə olunmuş mənbə və ədəbiyyatlar 32
Xahişnamə..40
Arxiv sənədləri..51

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
TARİX İNSTİTUTU

Vaqif Abışov

ŞAMAXI QƏZASINDA AZƏRBAYCAN XALQINA QARŞI SOYQIRIMI

Formatı 60x90 $^{1}/_{16}$.
Həcmi 7,5 ç.v.
Tirajı 1000 nüsxə.
Sifariş №68. 20.12.2016

"Elm" RNPM-nin mətbəəsində çap edilmişdir.
(İstiqlaliyyət, 28)